

Sagreriana Parva

Marià Carbonell i Buades
Universitat Autònoma de Barcelona
mariano.carbonell@uab.cat

RESUM

Una nova lectura del plet instat per Guillem Sagrera contra el Col·legi de Mercaders de Mallorca permet formular noves hipòtesis sobre algunes solucions constructives de la Llotja de Palma i sobre l'origen de l'infortuni financer que va patir. D'altra banda, l'article ofereix una revisió de les dades genealògiques conegudes de l'arquitecte i aporta algunes novetats sobre artistes i artesans contemporanis del mallorquí que treballen a Nàpols.

Paraules clau:
Sagrera, Gomar, arquitectura, Mallorca, Nàpols, Llotja, gòtic.

ABSTRACT

Sagreriana Parva

A new reading of the lawsuit made by Guillem Sagrera against the Guild of Merchants of Majorca allows us to formulate new hypotheses on some constructive solutions of the Llotja de Palma and on the origin of the architect's financial misfortune. On the other hand, this article revises the known genealogical data of the architect and contributes some new information about Majorcan artists and contemporary craftsman who work in Naples.

Key words:
Sagrera, Gomar, architecture, Majorca, Naples, Llotja, gothic.

1. Gabriel LLOMPART, «Sagreriana minora», BSAL, 39 (1983), p. 407-434. Tractant-se d'un homenatge implícit, confio en l'absolució del P. Llopart pel títol del meu article, bé que *de minimis non curat praetor*.

2. Gabriel ALOMAR, *Guillem Sagrera y la arquitectura gòtica del siglo xv*, Barcelona, 1970.

3. Gabriel LLOMPART, «Miscelánea de arquitectura y plástica sacra mallorquina (siglos XIII-XVI)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XLVI (1973), p. 83-114.

4. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Mestre Guillem Sagrera*, Felanitx, 1976.

5. Maria Rosa MANOTE, «L'escultura gòtica catalana de la primera meitat del segle xv a la Corona d'Aragó: Pere Joan i Guillem Sagrera», tesi doctoral (inèdita), Universitat de Barcelona, 1994.

6. Maria Rosa MANOTE, «El contrato y el pleito de la Lonja entre Guillem Sagrera y el Colegio de mercaderes de Ciudad de Mallorca», dins Xavier BARRAL (a cura de), *Artistes, artisans et production artistique au Moyen Age. I. Les hommes*, París, 1986, p. 577-588; «Guillem Sagrera i Pere Joan, dos artistes catalans al servei d'Alfons el Magnànim a la cort de Nàpols», *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo*, Actes del XVI Congrés Internacional d'Història de la Corona d'Aragó (Nàpols, 1997), Nàpols, 2000, vol. 2, p. 1729-1743.

7. Joana Maria PALOU, *Guillem Sagrera*, Palma, 1985.

8. Amadeo SERRA, «È cosa catalana: la Gran Sala de Castel Nuovo en el context mediterràneo», *Annali di Architettura*, 12 (2000), p. 7-16; «La Gran Sala de Castelnuovo en el context mediterràneo», dins *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo*,

L'any 1983, Gabriel Llopart publicava un article titulat «Sagreriana Minora», breu d'extensió, però també d'una envejable densitat documental, ja que presentava ni més ni manco que quinze documents inèdits sobre l'arquitecte Guillem Sagrera i la seva família —en sentit generós, ja que això també inclou alguns seguidors professionals del mestre—¹. Un dels mèrits d'aquell text és el d'haver insistit en la figura de l'arquitecte felanitxer, llavors molt negligida per la historiografia artística. De fet, des de l'admirable monografia de Gabriel Alomar (1970)², no s'havia afegit res més a la bibliografia sagreriana, llevat de les notes documentals aportades pel mateix Gabriel Llopart (1973)³ i Ramon Rosselló Vaquer (1976)⁴. Després, Sagrera ha estat objecte de treballs de recerca més o manco ambiciosos, encara que fragmentaris. A més de la tesi de doctorat de Maria Rosa Manote sobre l'obra escultòrica de Pere Joan i Guillem Sagrera (1994)⁵, encara inèdita —sols n'ha aprofitat una minsa part en dos articles, dels anys 1986 i 2000⁶— i de la síntesi divulgativa de Joana Maria Palou (1985)⁷, caldrà fer memòria de pocs, però prou importants, articles dedicats a l'activitat constructiva del mallorquí, escrits per Amadeo Serra (2000, dues versions del mateix text)⁸ i Joan Domenge (2001, 2003, 2007)⁹, a més de la monografia dedicada a la Llotja de Palma (2003), coordinada per F. Climent, amb els principals capítols redactats per Catalina Cantarellas i T. Sabater¹⁰. El panorama serà incomplet si no hi afegim alguns treballs de caràcter documental, més o manco específics i d'interès desigual, com ara els de Ramon Rosselló Vaquer (1984, 1997)¹¹, Maria Barceló (1993, 2000, 2001, 2003)¹², Onofre Vaquer (2000)¹³, Jaume Sastre (2007)¹⁴ i el mateix P. Gabriel Llopart (1993, 1999)¹⁵.

Finalment, doncs, encara que no puguem disposar d'un llibre monogràfic que substitueixi

el de l'arquitecte Alomar, el ritme historiogràfic s'ha ajustat a la transcendència de l'obra sagreriana. Això no obstant, en el futur caldrà investir tasques complexes, tant a partir de l'examen directe de l'obra, com insistint en la recerca d'arxiu. Per exemple, és necessari depurar el catàleg d'escultura, inflat amb peces d'escassa qualitat, que s'allunyen dels estàndards irrefutables del mestre, i a la vegada amb altres de magnífiques, com ara la Mare de Déu del Mirador, que, estilísticament, no s'avenen amb l'obra documentada¹⁶. A més, convé de temptar una millora del relat biogràfic, aclarir la composició del grup de col·laboradors, incrementar el corpus arquitectònic, etc. Encara, a manca d'informació documental satisfactiva, pot resultar útil formular hipòtesis noves. Posem per cas: a quina obra (coberta de la nau?, capelles del primer tram dels peus?, portal d'accés a la *Cathedra Pacis*?) obeeien les cent setanta lliures i escaig que una sentència de la cúria de l'abat de la Real del 6 de setembre de 1453 compelia els obrers de l'església de Santa Eulàlia a pagar a Guillem Sagrera, dada publicada que ha passat desapercebuda a la crítica?¹⁷. O bé, quina fou la intervenció exacta —que, tanmateix, s'endevina modesta— de l'arquitecte —i, més tard, de Bartomeu i Guillem Vilasclar— en la construcció de l'antic campanar de la parròquia de Lluçmajor, un tema que tampoc no ha suscitat cap interès?¹⁸. I no fóra raonable proposar una alternativa a la presumptiva participació del mestre en la construcció de la capella de la Passió, ara de sant Francesc, de la parròquia de Felanitx, que presenta una barroera decoració escultòrica, impròpia de l'autor del sant Pere del portal marítim de la seu? En aquest cas, el còmode recurs al «taller» no és prou convincent. En canvi, no és inconcebible sostenir una hipòtesi alternativa: que la capella de pedra que va bastir Sagrera gràcies a

— Atlots, on anau?
— Vos pensau que ho sabem? A acanar món. A engolir vent.
A prendre sol. A beure primavera!

Llorenç Riber

A Jaume Cañellas Mut, *in memoriam*

una llicència episcopal de l'any 1442, «en el lloc convingut» amb els jurats, fos l'antiga església del puig de Sant Salvador, que, fins al segle XVI, també tenia l'altar major dedicat a la *Passio Imaginis* —llavors s'identificaven totes dues advocacions, que se celebraven el 9 de novembre. Així també es justificaria millor l'encàrrec del nou retaule de pedra (1448-1453) a Huguet Barxa, un estret col·laborador de l'arquitecte; a més, tant la capella encarregada a Sagrera com el retaule atribuït a Barxa foren subvencionats per la família Sabet¹⁹. Pel que fa a Barxa, el trobem relacionat amb Sagrera almanco des del 1428, quan actua de testimoni en la concessió d'un préstec de tres-cents vint-i-quatre lliures de l'arquitecte a favor d'Antoni Comelles; el crèdit fou cancel·lat un any més tard²⁰.

Algunes obres s'han d'excloure del catàleg per sentit comú: hi ha qui no ha sabut interpretar l'allusió documental a treballs fets per a la Universitat, que obligaren a paralitzar sis mesos, de setembre del 1435 a febrer del 1436, la fabrica de la Llotja. Naturalment, no es tracta de l'Estudi General, sinó de la institució de govern local: l'única obra segura que Sagrera va bastir per encàrrec dels jurats va ser un dels ponts de la riera («per fer l'arcada a la Riera per manament del Governador e Jurats del Regne»), a més de les obres efectuades entre 1423 i 1424 al moll, arran de la guerra amb els genovesos, per les quals encara li devien doblers l'any 1449²¹. Per contra, hi ha unes altres obres que permetran explicar millor l'activitat del mestre com a tracista i empresari de la construcció. Això s'infereix d'un contracte datat el 18 de febrer de 1440, publicat ja fa temps pel pare Gabriel Llompart²², en virtut

Actes del XVI Congrés Internacional d'Història de la Corona d'Aragó (Nàpols, 1997), Nàpols, 2000, vol. 2, p. 1787-1799.

9. El més complet estat de la qüestió el devem a Joan DOMENGE, «Guillem Sagrera. Alcance y lagunas de la historiografía sagreriana», a E. MIRA i A. ZARAGOZÁ (comissaris), *Una arquitectura gòtica mediterrània*, 2 vols., València, 2003, vol. II, 115-132. Ara com ara, la revisió més exhaustiva i novadora de l'obra sagreriana també és la de Joan DOMENGE, «Guillem Sagrera», dins Emanuela GAROFALO i Marco ROSARIO NOBILE (coord.), *Gli ultimi indipendenti. Maestri e Architetti nel Mediterraneo (XV-XVI secolo)*, Palerm, 2008, p. 59-93. Del mateix autor, vegeu a més «Guillem Sagrera, maître d'oeuvre de la cathédrale de Majorque. Aspects métriques et économiques du travail de la pierre (1422-1446)», *Histoire & Mesure*, XVI-3/4 (2001), p. 373-403 (es pot consultar per Internet).

10. Catalina CANTARELLAS, «For-

tuna crítica e historiográfica», dins F. CLIMENT (coord.), *La Lonja de Palma*, Palma, 2003, p. 1-21.

11. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *La pedra «de Santanyi» de Felanitx*, Fires i festes de Sant Agustí, Felanitx, 1984; *Noticiari felanitxer, 1228-1599*, Felanitx, 1997.

12. Maria BARCELÓ, «Notes sobre els Vilasclar, picapedrers», BSAL, 49 (1993), p. 127-140; «Notes sobre alguns picapedrers a la Mallorca tardomedieval», BSAL, 56 (2000), p. 103-116; «Semblança de Guillem Vilasclar», *I Jornades d'Estudis Locals de Felanitx*, Felanitx, 2001, p. 38-48; «Nous documents sobre l'art de la construcció», BSAL, 59 (2003), 221-248.

13. Onofre VAQUER, «Comerç entre Mallorca i Nàpols després de la conquesta de 1443», dins *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo*, Actes del XVI Congrés Internacional d'Història de la Corona d'Aragó

Figura 1.
Guillem Sagrera i altres: Llotja de Palma, façana principal. Foto de l'autor.

(Nàpols, 1997), Nàpols, 2000, vol. 2, p. 1201-1219.

14. Jaume SASTRE, *La Seu de Mallorca (1390-1430). La prelatut del bisbe Lluís de Prades i d'Arenós*, Palma, 2007.

15. Gabriel LLOMPART, «Maestros albañiles y escultores en el Medievo mallorquín», BSAL, 49 (1993), p. 249-272; *Miscelánea documental de pintura y picapedrería medieval mallorquina*, Palma, 1999.

16. Carmen MORTE, «Esplendor i conflictes: els Trastàmara (1412-1516)», dins *La Corona d'Aragó. El poder i la imatge de l'edat mitjana a l'edat moderna (segles XII-XVIII)*, catàleg de l'exposició, València, 2006, p. 186-245, en particular p. 193: «La Mare de Déu del Mirador, de la catedral de Palma, tradicionalment atribuïda a Sagrera, segons l'opinió dels professors Joaquim Garriga i Marià Carbonell pot ser una obra italiana amb ecos ghibertians». Naturalment, aquesta hipòtesi exigeix un al·legat minuciós, però ara s'esmenta sols per deixar-ne constància. En realitat, la idea és mèrit de J. Garriga, però m'hi vaig adherir tot d'una. En canvi, hi notava un eco de Giovanni Pisano el professor Harold E. WETHEY, «Guillermo Sagrera», *The Art Bulletin*, XXI/1 (1939), p. 44-60.

17. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Cronicó felanitxer. Apèndix. S. XIII-XVI*, Felanitx, 1986, p. 21. Per a la cronologia constructiva de l'església de Santa Eulàlia, és encara important l'obra de Marcel DURLIAT, *L'art en el Regne de Mallorca*, Palma, 1964, en particular p. 106-114 (hi ha reedició del 1989). Tanmateix, ara disposem de la memòria històrica sobre l'edifici que va redactar Joan Miquel Sureda fa un centenar d'anys. Vegeu Soledad QUIROGA (a cura de), *La reforma de l'església de Santa Eulàlia de Palma (1889-1912)*. La «Memoria sobre las obras» del Marqués de Vivot, Palma, 2008. La *Cathedra Pacis* era el recinte on es posava en pràctica el dret d'asil. Va desaparèixer al segle XVIII, però en resta el portal d'accés, embegut en el rerecor del temple. Adopta forma d'arc carpanell rebaixat, emmarcat per fines agulles i coronat amb fronda, floró i una delicada arqueria calada de petites i elegants arcades bífors. Suporta fàcilment la comparació amb la porta de l'Almoïna de la seu i amb el portal oriental de la Llotja, encara que també pot ser de cronologia anterior.

18. Bartomeu FONT OBRADOR, *La villa de Lluchmayor durante el siglo XV*, Lluçmajor, 1969, p. 18: «doni [quinze sous] e nen Sagrere per vanir así a dar consell on hom poguer estar lo seny». Però l'any

1469 Guillem Vilasclar cobrava deu sous «per una venguda que lo dit mestre ha feta a la parròquia per veure en quin loch se faria lo cloquer». Mentrestant, l'any 1424 Bartomeu Vilasclar havia cobrat vint sous i escaig «per jornals que fiu en lo cloquer».

19. Pensa exactament el contrari, és a dir, que el retaule atribuït a Huguet Barxa procedeix de la capella de la mateixa advocació de l'església parroquial Pere XAMENA, «Les successives esglésies de Sant Salvador», *Estudis Baleàrics*, 62/63 (1998-1999), p. 81-86. En qualsevol cas, les escultures d'aquesta capella no són dignes del catàleg de Guillem Sagrera. L'actual església de Sant Salvador data del segle XVIII.

20. Gabriel LLOMPART, «Més precisions sobre Huguet Barxa, imaginaire medieval», *Estudis Baleàrics*, 62/63 (1998-1999), p. 53-59. La notícia prové de l'Arxiu G. Llabrés i li fou notificada per Maria Rosa Manote. En aquest article, el pare Llompart publica l'inventari *postmortem* de Barxa, datat l'any 1462.

21. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Cronicó...*, 1986, p. 19.

22. Gabriel LLOMPART, «Huguet Barxa, autor del retablo del «Passio Imaginis» de Felanitx (Mallorca)», *Archivo Español de Arte*,

50 (1977), p. 328-335 (reproduït a Gabriel LLOMPART, *Entre la Historia del arte y el folklore. Folklore de Mallorca, Folklore de Europa*, Palma, 1984, p. 267-274, n. 9). Recentment, ha estat divulgat, sense adonar-se'n de la publicació precedent, per Maria BARCELÓ, «Nous documents sobre l'art de la construcció», BSAL, 59 (2003), p. 221-248, doc. 1. En un contracte del 1451 (document 4 d'aquest últim article), hi apareix Bartomeu Pons, guixer, que podria ser el *lapiscida* homònim, soci d'en Barxa. Gràcies a la mateixa M. Barceló, sabem que Guillem Vilasclar, picapedrer d'ofici, podia treballar de guixer, sempre que pagués la taxa a la confraria corresponent. L'any 1460, el mateix Bartomeu Pons es comprometia a proporcionar pedra de galga per a la capella de Sant Abdó i Sant Senén del convent del Carme de Palma (Maria BARCELÓ, «Nous documents sobre l'art de la construcció. II», BSAL, 63 (2007), p. 209-226, doc. II). En tot cas, ara podem assegurar que el picapedrer Bartomeu Pons era oriünd d'Alaró i que tenia un germà, Guillem, que practicava el mateix ofici. D'aquest últim, n'he localitzat un codicil, en què fa un llegat al germà, encara que nomena hereu un fill del picapedrer Jaume Servera, o Cervera (de qui va ser soci l'any 1434 en les obres de l'església de Sant Jaume i, segurament, cunyat), incloses unes cases a la pedrera de Rafalbeig (ARM, Protocols, A-75; 1446, 1 d'octubre). En una acta de venda, consta que Jaume Servera era «lapiscida» de Ciutat de Mallorca, però que un seu fill homònim residia també a Alaró (ARM, Protocols, 4791, f. 79 v.; 1457, 6 de maig). A més, ja el 25 de febrer de 1444, Guillem Pons i Jaume Cervera venien vuit lliures censals sobre una peça de terra situada a Alaró (ARM, Protocols, A-89). L'any 1447, Cervera i Pons, juntament amb Jaume Mates, eren els únics picapedrers insaculats per a l'elecció de la juraria, d'acord amb el nou règim aprovat pel rei Alfons (ACA, Cancelleria, Reg. 2699, f. 98 v.; 1447, 8 d'agost). Convé de recordar que el 3 d'octubre de 1436 el procurador reial de Mallorca va establir a Guillem Sagrera i Jaume Servera *in solidum* un solar a la parròquia de Santa Creu. Vegeu Gabriel LLOMPART, «Maestros albañiles y escultores en el Medievo mallorquín», BSAL, 49 (1993), p. 249-272.

23. ARM, Protocols, P-451; 1495, 1 de desembre.

24. ACM, Actes capitulars, 1622 (1431-36); 1432, 8 d'agost.

25. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Cronicó felanitxer V. Apèndix 2 (s. XIII-XVI)*, Felanitx, 1989.

26. ARM, Protocols, T-1102, 1440-1445. El notari que reuní aquests protocols, Joan Terriola, exercia de sobrestant de les obres reials a Mallorca.

Figura 2.
Guillem Sagrera: Llotja de Palma, portal de llevant. Foto de l'autor.

del qual l'imaginaire Huguet Barxa i el picapedrer Bartomeu Pons es comprometien a efectuar una important reforma a la casa del mercader Ferrer Miró. Potser no és casual que set anys més tard un homònim, segurament la mateixa persona, fos un dels sobreposats de la confraria de conversos de sant Miquel «menor» que capitula amb Sagrera la continuació de l'església de Nostra Senyora de Gràcia, però, en qualsevol cas, el que ara interessa destacar és que el projecte restava supeditat a l'autoritat («a coneguda») de mestre Guillem, que, lògicament, ha de ser en Sagrera. Se'n desprèn que el felanitxer podia assumir el paper de tracista i director de l'obra, sense haver d'emprar personalment la paleta de mestre d'obres. També en podem deduir que, a la rastellera de creatures conegudes del mestre (Huguet Barxa, Arnau Piris, els Vilasclar, els Sagrera, etc.), hi hem d'afegir Bartomeu Pons i Jaume Servera, entre d'altres. Ultra això, és interessant la referència que es fa en

27. Els primers intents seriosos per desenredar aquest tema es deuen a Gabriel ALOMAR, «Los discípulos de Guillermo Sagrera en Mallorca, Nápoles y Sicilia (I)», *Napoli nobilissima*, III/III (1963), p. 85-96; «Los discí-

pulos de Guillermo Sagrera en Mallorca, Nápoles y Sicilia (II)», *Napoli nobilissima*, III/IV (1963), p. 125-135. La informació fou reutilitzada en la seva monografia de l'any 1970, en particular en el capítol VII.

el mateix document a la construcció de sis finestres «ab dues corones», una pista important per fixar l'etimologia de les famoses «coronelles». De fet, el terme apareix en altres documents quatrecentistes; posem per cas, l'inventari aixecat l'any 1495 de les cases del noble Salvador Sureda a l'Almudaina ens descriu una cambra que treu finestra «de duas coronas» a l'entrada²³. En altres ocasions, la referència és més ambigua, com quan, el mes de març de 1451, Guillem Vilasclar contracta l'acabament de sis finestres de la Llotja, quatre de les quals havien estat començades per Sagrera; aquí se'ns parla de «claravoyes y maynells sive coronas».

A l'elenc d'obres sagrerianes, només puc afegir-n'hi una i d'abast menor, encarregada pel capítol de la seu²⁴:

Foren vistes les reparations necessàries en lo Alberch del honor. Ardiacha per los discrets en Jac[me] Auget fuster e Guillem Sagrera picapedres, en presència dels honor. Mossèn P. Seguí e Martí Axaló, canonges, a V d'agost any MCCCCXXXII.

Primo, en lo portal maior ha ops reparació estimada per ells a sis ll[iures].

Item són necessaris dos peus a la part del carreró estimats quatre ll., deu s[ous].

Item a la part dels predicadors reparacions necessàries estimades dues ll., deu s.

Item al ort un peu mitger entre lo dit alberch e la scola estimat a la part del dit alberch i ll. X s.

Item dues portes de la cuyna e una a la stable estimades IIII ll.

Item la teulada del corral, una biga e cent teules i ll. X s.

Item una porta a la payssa prop la font i ll. X s.

Item és necessari fer portes a la cuyna demunt e reparar lo passatge e andador a les letrines IIII ll.

Item recórrer lo trespol del menjador nou estimat i ll.

Item recórrer les teulades i ll.

No es coneix amb exactitud la ubicació de la desapareguda casa de l'Ardiaconat. S'ha volgut identificar amb l'actual Can Cirera, però tots els indicis documentals apunten que ocupava un gran solar de la illeta veïna, que l'any 1685 encara s'anomenava de l'Ardiaconat, cantonada amb el carrer de l'Estudi General. La visura era un tipus de feina habitual del mestre: el 26 de novembre de 1442 estimava les obres necessàries a l'alberg del canonge Roderic Àlvar i l'11 de gener següent les de la casa de mossèn Pere Salvador²⁵. Quant a Jaume Auget, fuster major de la seu, hem de suposar que era parent de Gabriel Auget, mestre de fusteria de les obres reials a Mallorca²⁶.

Un dels temes que fretura de ser aclarit és el genealògic²⁷. De moment, una relectura pacient dels documents coneguts permet fer precisions sig-

nificatives a l'arbre familiar. En síntesi, Guillem era fill del felanitxer Antoni Sagrera que proporcionà pedra per a la fàbrica de la catedral entre 1390 i 1417. D'un germà d'aquest Antoni —potser Guillem Sagrera, un barquer que, l'any 1390, traginava la mateixa càrrega pètria— va néixer Miquel Sagrera, picapedrer —de qui se sap que, el 1397, també tallava pedra per a la seu—, i d'aquest devia ser fill un altre Miquel, així mateix picapedrer. Aquest segon Miquel declarà a favor del nostre arquitecte en el plet de la Llotja, del qual es proclamà assalariat durant dotze anys i «parent llunyedà» —de fet, si la meua hipòtesi és correcta, era fill d'un cosí—. Ha de ser el mateix que treballava a la catedral devers els anys 1441-1445, el que contractà a mitjan 1446, juntament amb Guillem Vilasclar, l'acabament de la Llotja, i el mes de febrer següent, ara en solitari, la prossecució de l'església de Nostra Senyora de Gràcia —en aquest cas, intitula «oncle» el seu mestre²⁸. També l'hauem d'identificar —sempre amb tota la cautela que exigeix la inalterable onomàstica familiar— amb el contractista d'una reforma de l'adoberia del blanquer Jaume Domingo, l'any 1474, per valor de vint lliures²⁹.

Dels germans de mestre Guillem, només es coneixia l'existència d'un Antoni, encara enigmàtic. Potser és l'homònim que exercia de jurat a Felanitx l'any 1410 i el que, juntament amb Joan Sagrera i altres vilatans, inclosos dos membres de la família Vilasclar, s'ofereix voluntari per defensar el castell de Santueri l'any 1424, durant la guerra contra els genovesos³⁰. En canvi, un seu fill homònim va ser un dels membres més actius de la dinastia sagreriana; sempre és qualificat de *lapiscida*. Sovint, se'l confon amb el fill primogènit de Guillem, també anomenat Antoni, que mai no fou picapedrer, sinó mercader, baldament es guanyés la vida comerciant amb pedra. No caldrà desenvolupar aquest argument: el pas de picapedrer a mercader —i, en el nostre cas, el negociant firava amb material lapidi, que no era precisament barat— no és anecdòtic ni assenyala matisos diferents d'una mateixa realitat professional, sinó que, ben al contrari, pressuposa un salt d'escala estamental i palesa la delera de promoció social del primogènit del mestre. Ben mirat, no fa sinó compartir l'anhel de la immensa majoria de menestrals de l'època per transcendir el seu nivell social, definit per la pràctica d'un ofici manual, és a dir, innoble. No obstant l'ambigüitat del seu rang, un mercader podia ascendir fàcilment en la jerarquia social si era capaç d'acumular riquesa. És prou significatiu que, dels vuit fills coneguts d'en Sagrera, només un es dedicués amb tota seguretat a la professió paterna. Tant en general —és a dir, en tota societat que organitza el treball per mitjà d'una estructura gremial endogàmica— com en aquest cas concret, la perpetuació de la professió paterna estava més que justificada: era necessari amortitzar el taller familiar, retenir els millors càrrecs públics

Figura 3.
Guillem Sagrera i Guillem Vilasclar: Llotja de Palma, finestra del costat de migjorn. Foto de l'autor.

(aquest fill va ser mestre major de l'Almudaina) i garantir la solvència econòmica d'almanco un dels descendents. Les dues filles del mestre no foren del tot mal casades, amb un sastre i un cirurgià benestants, mentre que la resta de fills foren un notari i dos eclesiàstics —l'un, frare, i l'altre, prevere.

Així doncs, Antoni Sagrera, nebot d'en Guillem, és el picapedrer que en diverses ocasions treballa pedra per a les obres reials napolitanes (1448, 1451, 1452, 1453, 1454, 1455), el mateix que l'any 1436 cobra algunes reparacions fetes a les muralles de Ciutat i qui l'any 1440 s'encarrega de tallar pedra negra per al paviment de la Llotja³¹. Sovint treballava associat amb els Vilasclar. De moment, la seva primera obra documentada és el porxo que, l'any 1435, va afegir a la capella del mercader Nicolau Gener a l'església de Sant Francesc de Palma³², mentre que

transcrit íntegrament per Maria BARCELÓ i Gabriel LLOMPART, «Quaranta dades d'art medieval mallorquí», BSAL, 54 (1998), p. 85-104, doc. 23). També era pare d'un Guillem Sagrera, picapedrer documentat l'any 1471, i d'Antonina, que, l'any 1496, va contreure matrimoni amb el mariner Miquel Grec. No és segur que puguem identificar aquest darrer Guillem Sagrera amb el picapedrer agermanat Gabriel (error per Guillem?) Sagrera, «gran traïdor, gran lladre e molt mal home, sermonador e avalotador, gran perseguidor dels mascarats [...] molt furios», que s'encarregava d'enderrocar cases per manament del felanitxer Joanot Colom, en companyia del qual volgué fugir de l'illa. També era aferrissat partidari de la Germania el picapedrer Miquel Sagrera «jove», «afectíssim e sermonador, gran lladre e molt afectat a Colom», de qui es declarava nebot. Vegeu J. M. QUADRADO: *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e illa de Mallorca e penes de cos e d'haver a ells imposades après la reducció de 1523*, Palma, 1896, p. 9, núm. 63 i p. 89, núm. 1142; Margalida BERNAT, «*Llibre de Reparacions de Cases de la present Ciutat de Mallorques* (1525)», BSAL, 56 (2000), p. 117-144.

29. Maria BARCELÓ, «Nous documents...», 2003, p. 227, doc. VII.

30. Pere XAMENA i Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Història de Felanitx*, vol. I, Palma, 1976, p. 174 i 188.

31. Són significatius a bastament els pagaments fets pel lloctinent reial per pedra destinada a la cort napolitana, «an Anthoni Sagrera, picapedres, fill d'en Anthoni Sagrera, e Anthoni Sagrera, mercader, fill e procurador d'en Guillem Sagrera, picapedres de Mallorca resident en la Ciutat de Nàpols [...]». Vegeu Joan MUNTANER BUJOSA, «Piedra de Mallorca en el Castelnovo de Nàpols. Datos para la biografía de Guillermo Sagrera», BSAL, 31 (1960), p. 615-630, doc. II.

32. ARM, Protocols, M-159; 1435, 12 de juliol. El porxo fou construït amb la col·laboració del fuster Simó Geubert. El document recull la promesa d'acabar-lo a finals de mes i incorpora una àpoca de vint-i-quatre lliures. La capella deu ser la que allotjava la tomba del client, al claustre: «Familia de Janers, Armes: un abre ab dos Leons en camp de or. Consta del testament de Jaumeta, muller del Honrat Guillem Janer, en poder de Nicolau Prom, notari, a 3 Abril 1376. Elegesch sepultura en el Monastir de Sant Francesch en el Claustro, baix las columnas en el carner de mon marit, junt en el carner de Sabaters». Vegeu Ramon CALAFAT, *Llibre de Antiquitats de la Iglesia del Real Convent de Sant Francesch de la Ciutat de Mallorca* (1785), Palma, 1928, p. 99.

28. Miquel Sagrera «menor» estava casat amb una Pereta. Diverses vegades reconeix deutes per roba: el 26 de març de 1466 (ARM, Protocols, 2585, f. 78); el 15 de desembre de 1468, juntament amb la muller i un fill homònim (ARM, Protocols, 2614); el 15 de febrer de 1469, juntament amb el picapedrer Pere Cervera (ARM, Protocols, 2614); l'11 de març de 1469, juntament amb Antoni Sagrera, col·legial de Lluc (potser un germà), i altres persones (ARM, Protocols, 2614). El 12 d'octubre

de 1470, era elegit àrbitre en un litigi entre dos notaris per l'intercanvi de les cases respectives (ARM, Protocols, 2611) i el 26 de març de 1471 nomenava procurador el notari Gaspar Alsamora (ARM, Protocols, P-278, f. 217). És el mateix que el 26 de setembre de 1475 col·locava de serventa la neta Pereta, de nou anys i filla d'un tercer Miquel Sagrera, ja difunt, a casa del pescador Francesc Ories (Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Cronico felanitxer. Apendix*, s. XIII-XVI, 1986 p. 44. Aquest document és

33. Gabriel LLOMPART, «Sagreriana...», p. 421, doc. 5.

34. ARM, Protocols, 2473; 1433, 18 d'agost (només se'n conserva l'encapçalament). L'única descendent coneguda de la parella és una Joaneta, que es casà amb el barber Joan Belloch. La testadora encara vivia l'any 1461, perquè el 9 de maig d'aquell any, juntament amb el marit i la filla, ven un censal (ARM, Protocols, P-341).

35. A. CAÑELLAS (transcripció), «Talla para una armada contra los corsarios. Año 1449», BSAL, 24 (1932-33), p. 11 (citada per Gabriel ALOMAR, p. 75. Cfr. *supra* nota 2).

36. Gabriel LLOMPART, «Sagreriana...», p. 431, doc. 11.

37. ARM, Protocols, P-275; 1443, 19 de febrer. En el mateix protocol, el 9 d'abril de 1443, Guillem Sagrera nomena procurador el notari Montserrat.

38. ARM, Protocols, M-229; 1444, 27 de gener. El censal, però, era propietat mancomunada amb vuit persones més.

39. ARM, Protocols, M-230; 1445, 4 de novembre.

40. ARM, Protocols, M-249; 1446, 16 de juliol.

41. Gabriel LLOMPART, «Miscelánea de arquitectura...», p. 100, doc. ix. El 6 de febrer de 1447 Guillem signava àpoca de 150 lliures per la fàbrica de l'esmentada església, incloses «ille septuaginta libras pro nomine meo solute Anthonio Sagrera, nepoti meo [...]» De continent, el nebot (però, nebot llunyà) Miquel Sagrera es comprometia a acabar les obres.

42. ARM, ECR, 493, f. 69 v.

43. ACA, Cancelleria, Reg. 2732, f. 34; 1450, 14 de febrer. El seu procurador era el notari Guillem Montserrat, que vengué dues cases del carrer d'en Cabara per 17 lliures, mentre que el picapedrer n'esperava obtenir 60 lliures, raó per la qual sol·licitava l'anul·lació de la venda. El mateix dia demanava al monarca poder lliur un censal que prestava al difunt Antoni Salvador.

44. ACA, Cancelleria, Reg. 2732, f. 127; 1450, 23 de desembre. Llavors, Antoni era un dels mestres de la fàbrica de Castelnuovo.

45. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Mestre Guillem Sagrera*, p. 3. El censal es prestava per unes cases situades dins la vila de Felanitx, que havien estat propietat del pare d'Antoni Sagrera, és a dir, d'un germà del nostre arquitecte.

46. ARM, Protocols, 6249; 1458, 16 d'agost.

47. Maria BARCELÓ, *Semblança de Guillem Vilasclar*, p. 42.

Figura 4.
Taller de Guillem Sagrera (Guillem Vilasclar?): Llotja de Palma, portal esquerre de la façana nord (detall). Foto de l'autor.

la saguera és la reforma efectuada entre 1474 i 1480 a les cases del cavaller Pere Joan Albertí³³. Sempre que l'homonímia no ens jugui una mala passada, aquest Antoni estava casat amb una Salvadora, que, l'any 1433, embarassada, dictava testament³⁴. L'any 1449 residia en una casa pròpia, a l'illa d'en Guillem Blanch de la parròquia de Santa Eulàlia³⁵. Uns altres documents ens informen del contracte d'aprenentatge subscrit amb el sicilià Jorbandó Lopilato (1440)³⁶, del nomenament com a procurador del notari Guillem Montserrat (1443)³⁷, de la venda d'un censal de cent lliures de preu (1444)³⁸,

de la confessió de tenir en comanda divuit lliures i escaig del mercader Pau Moïà (1445)³⁹, del nomenament com a procurador de l'escriptor Llätzer Sacorbella (1446)⁴⁰, de la consignació de setanta lliures feta a favor seu per l'oncle Guillem Sagrera sobre el salari per la construcció de l'església de Nostra Senyora de Gràcia de Palma (1447)⁴¹, de la venda d'un tros de terra al camí de S'Aranjassa (1448)⁴², de la demanda de restitució de dues cases que havia malvenut un seu procurador (1450)⁴³, d'una concessió d'aigua de la sèquia de la ciutat —mitjançant un forat del diàmetre d'una moneda

48. ACA, Cancelleria, Reg. 2735, f. 124 v.

49. Maria BARCELÓ, *Semblança de Guillem Vilasclar*, p. 39.

50. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Cronicó felanitxer VI Apèndix 3* (s. XIV-XVI), Felanitx, 1993.

51. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Cronicó...*, 1986, p. 69.

52. Riccardo FILANGIERI, *Rassegna critica delle fonti per la storia di Castelnuovo*, 4 vols., Nàpols, 1936-1940, vol. II.

53. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *La pedra «de Santanyí...»*. Publica aquest autor que, a finals del

1450, el rei vol que es paguin a Antoni Sagrera, un dels mestres de Castelnuovo, les obres fetes a l'església de Nostra Senyora dels Àngels, extramurs de Ciutat de Mallorca.

54. ACA, Cancelleria, Reg. 2732, f. 33 v.; 1450, 14 de febrer. A l'època, està documentat un Antoni Salt, mercader i lloctinent del procurador reial.

55. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Cronicó*, 1986, p. 23.

56. ARM, Protocols, 6249; 1460, 2 de juliol.

57. L'any 1450, el rei concedia la batllia de Felanitx a un Joan Sa-

grera. Vegeu Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Mestre Guillem Sagrera*, p. 6. No sé per quina raó, Gabriel Alomar convertia Joan i Miquel Sagrera en germans i, alhora, cosins de Guillem, ni es coneix el document original en que es basava R. Filangieri per identificar Joan com a cosí del nostre Guillem.

58. ACA, Cancelleria, Reg. 2918, f. 49; 1451, 3 de novembre. En realitat, la corretja havia estat cedida pel picapedrer a l'esposa quan es traslladà a Nàpols per servir el rei.

59. ARM, Protocols, G-99: un Joan Sagrera i la muller Bartomeua venien un tros de terra a Felanitx el 4 de maig de 1461. El 6 de maig de 1468, dicta testament

un Berenguer Sagrera de Felanitx, casat amb Mateua i pare de Cristòfol, Miquel, Joan, Bartomeu i Simó (aquest, ja finat, era pare de Miquel i Bernat). El 13 de juliol de 1487, redacta testament un gendre de l'anterior, Esteve Bordoi, i li fa de marmessor el cunyat Joan Sagrera, picapedrer de Felanitx. D'altra banda, el 22 de novembre de 1473, un Joan Sagrera, picapedrer, signa un rebut als oncles Joan Ferrer i fra Antoni Ferrer, mercedari, per tots els béns que li han cedit per la legítima de Joane-ta, mare dels donants i àvia del dit Sagrera (ARM, Protocols, P-322). Anys més tard, el 18 d'agost de 1498, Joan Sagrera, mestre major de la seu, i Francesc Sagrera, prevere, confessen deure a un merca-

d'un diner — per a ús domèstic de la seva casa del carrer d'en Mas «anomenada la Sinagoga» (1450)⁴⁴, de la donació feta a la neboda Antonina Julià de Felanitx d'una porció censal (1456)⁴⁵, de la venda per cinquanta lliures d'un «hospicio» a Felanitx pertanyent a la seva muller (1458)⁴⁶, de la comissió d'una valoració de pedres feta en companyia de Guillem Vilasclar (1458)⁴⁷, d'una segona concessió d'aigua de la sèquia de Ciutat mitjançant un orifici del diàmetre d'una moneda de dos diners (1457)⁴⁸, de la seva actuació com a testimoni en les noces del picapedrer Bartomeu Cifre amb Eulàlia Vilasclar (1459)⁴⁹, de la consignació de vuit sous per construir un forn en unes cases de l'antiga sinagoga de Santa Eulàlia⁵⁰ i d'un deute de catorze lliures per un drap cordellat (1460)⁵¹. Viatjà a Nàpols en diverses ocasions per acompanyar la pedra que s'hi enviava; a més, va intervenir en les obres de Castelnovo i, probablement, en la reforma de la fortalesa de Gaeta (1455)⁵².

Gràcies a Ramon Rosselló, podíem saber que va treballar en el monestir de Jesús⁵³, però una reexaminació del document original ens permet de precisar l'abast de la seva intervenció. En efecte, una lletra reial consignada al governador de Mallorca recorda que Antoni Sagrera i Huguet Barxa havien treballat en la construcció de l'església dels franciscans observants («fabricarunt et laborarunt per aliquot tempus in ecclesia Beate Marie Angelorum extramuros»), llogats per Antoni Salt —pel que sembla, es tracta d'un administrador o sobrestant, no necessàriament d'un mestre d'obres—, fins que, a la mort d'aquest últim, assumiren personalment l'acabament de la fàbrica. Ara reclamaven als hereus del difunt el que se'ls devia⁵⁴. Com és prou sabut, el monestir de Jesús fou fundat l'any 1441 pel pare Bartomeu Catany, gran predicador i difusor de la doctrina lul·liana. Hi havia notícia que les obres de l'església, dedicada a la Mare de Déu dels Àngels, començaren l'any 1444, i ara hi podem afegir que s'havien completat sis anys més tard. L'expeditesa constructiva és comprensible, perquè era un edifici més aviat modest, com deixen entreveure els pocs records fotogràfics anteriors a la seva desaparició definitiva a finals del segle XIX. Qui sap si aquest picapedrer és «lo senyer en Toni Sagrera picaperes» que ingressava malalt a l'Hospital General el 4 de gener de 1488⁵⁵. Si fos així, el mestre hauria arribat a una edat provecta, atès que superà la setantena. És més cert que tenia tres germanes, d'acord amb el testament que una d'elles, Caterina, va redactar l'any 1460⁵⁶. Estava casada amb Jaume Julià «major», de Felanitx, de qui tenia descendència —un fill i dues filles—; la germana Tomasa era la muller del traginer felanitxer Francesc Bordoï, i la germana Joaneta ho era de Cristòfol Julià, de la mateixa vila.

El testament de Caterina també esmenta l'oncle Joan Sagrera, resident a Felanitx, que haurem d'afegir a la llista de germans de mestre Guillem, llevat que vulguem donar un valor molt genèric a la paraula «oncle». No se'ns informa de la seva professió, però no és inversemblant que fos picapedrer, potser l'homònim o el pare de l'homònim que participà en les obres de Castelnovo (1454) i que —si acceptem la hipòtesi de Gabriel Alomar— contractà la fabricació d'una finestra del palau episcopal de Palerm (1459)⁵⁷. Aquest mestre —que la tradició historiogràfica, sense arguments prou sòlids, ha convertit en cosí de mestre Guillem— ja treballava a Nàpols l'any 1451, quan demana la intercessió del rei per tal de recuperar una corretja d'argent blanc que li havia deixat en testament la seva dona Francina, oriunda d'Inca i filla de Marc Verí⁵⁸. En canvi, per raons cronològiques, el Joan Sagrera documentat entre 1473 i 1503 a Mallorca, mestre major de la seu i de l'Almudaina, n'ha ser un descendent⁵⁹. Aquest segon Joan Sagrera, l'any 1480, era casat amb Antonina, filla del picapedrer felanitxer Joan Ballester⁶⁰. Resta per identificar el Joan Sagrera que l'any 1437 treballava a Lleida com a col·laborador de Rotllí Gautier —l'antic soci de mestre Guillem a Perpinyà, mort l'any 1441 a Lleida— i que cinc anys més tard ho feia a València, en la porta del cor de la catedral, a les ordres d'Antoni Dalmau⁶¹. A primera vista, sembla fàcil d'identificar amb el germà del nostre arquitecte, però també podria tractar-se d'un seu fill fins ara desconegut, de moment anònim i sense professió coneguda. D'aquest, només en puc dir que va morir a Sicília l'any 1443: «Item divendres a xx del dit mes [desembre de 1443] celebraren les misses per ànima del fill de mestre G[uille]m Sagrere picapedres qui morí en Secília, rabí per pa que portaren net de quart, 8 sous [...] Item rabí per loguer de quatre antorxes que li loguí al dit Gm. Sagrera, 1 lliura»⁶². Tampoc no he reeixit a aclarir la filiació d'altres Sagrera documentats al darrer quart del segle XV, potser nebots o, millor encara, nebots llunyans de l'arquitecte.

Hom diu que Guillem es casà dos cops, amb la perpinyanesa Jaumina Tura, que va morir l'any 1432 i va ser presumptivament enterrada a la catedral —com semblava lògic de conjecturar gràcies a la làpida sepulcral dels Sagrera—, i amb la sollerica Caterina Frontera, que va finir devers l'any 1469. Però, en realitat, la primera fou inhumada a la parròquia de Santa Eulàlia⁶³. En canvi, el 8 de febrer de 1438 sí que era sepultada a la seu una segona muller del mestre, anònima i fins ara desconeguda⁶⁴. Segui com vulgui, l'arquitecte sols va tenir descendència de les dues consorts de moment identificades. Fills de la primera foren Antoni, mercader —el responsable d'adquirir pedra de Santanyí per a la cort napolitana, però mai professional de la construcció, com

der 13 lliures i escaig per llana aragonesa (ARM, Protocols, S-576, f. 20). El 29 de juliol de 1500, Jaume Bordoï, habitant a Nàpols, ven a Joan Sagrera «major», picapedrer de Felanitx, una peça de terra al lloc dit «Lo Clergue», al terme de Felanitx, per 38 lliures (ARM, Protocols, G-96). Poc després, el picapedrer Miquel Amorós col·loca per cinc anys el seu esclau Domingo Fàbregues amb el col·lega Joan Sagrera (ARM, Protocols, M-590, f. 5 v.). Aquesta notícia m'ha estat amablement comunicada per Maria Barceló.

60. J. ROSELLÓ LLITERAS, *Els pergamins de l'Arxiu parroquial de Santa Eulàlia, vol. III (1400-1545)*, Palma, 2000, p. 110, doc. 1089; 1480, 28 de juny (Felanitx): testament de Miquela, vídua de Joan Ballester, picapedrer de Felanitx. Llega deu lliures a la filla Antonina, casada amb Joan Sagrera, el qual també actua com a marmessor. Aquest era pare d'un tercer Joan Sagrera, picapedrer, casat amb Caterina Soler.

61. M. Caterina ARGILÉS, «Preus i salaris a la Lleida dels segles XIV i XV segons els llibres d'obra de la seu», tesi doctoral, Lleida, 1992 (es pot consultar per internet); M. ROSA TERÉS, «Art i arquitectura a la Seu Vella de Lleida en temps d'Alfons el Magnànim», *Seu Vella. Anuari d'Història i Cultura*, 3 (2001), p. 55-122; Mercedes GÓMEZ FERRER, «La cantería valenciana en la primera mitad del siglo XV: el maestro Antoni Dalmau y sus vinculaciones con el área mediterránea», *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte (UAM)*, IX-X (1997-1998), p. 91-105.

62. ACM, Llibre de sagristia, 1137, any 1443, f. 25 v.

63. ACM, Llibre de sagristia, 1127, any 1432, f. 8 v.: «Item reebí dijous a XXIII del mes [abril] per la quarta del pa de la muller d'en Sagrera que fo soterrada a Sta. Eulàlia XV pans, valen dos sous e sis diners». No se'ns dona el nom del mestre, però se sobreentén. Un *lapis calami* justifica que el document fos datat l'any 1430; la seqüència dels llibres de sagristia permet establir l'any correcte. En el volum següent (1128), que correspon a l'any 1433, apareixen consignades les morts d'un jove, «qui morí en casa en Sagrera mestre de la obra» (28 d'agost) i d'un esclau de l'arquitecte (13 de setembre).

64. ACM, Sagristia, anys 1437-1438, f. 26: «Item dissabte a vuyt del dit mes [febrer de 1438] fo soterrada la muller de mestre Gm. Sagrera picapedres, rebí per le oferte del pa net de quart, 8 s.» I al f. 27: «Item rabí sinch s. de mestre Gm. Sagrera picapedres, los quals sa muller lexà en son testament a la sacrestia per dret parroquial». Aquesta segona muller devia tenir una salut delicada, perquè fou cobregada a mitjan 1437 i a inicis de l'any següent (ibidem, f. 60 v. i 63 v.). Llavors, l'arquitecte residia a la parròquia de l'Almudaina.

65. ACA, Cancelleria, Reg. 2657, f. 233 v.; 1449, 6 de juny: carta d'Alfons el Magnànim al lloctinent de procurador reial de Mallorca, Joan Albertí, des de Castelnovo: «Lochtinent, aquí va lo fill de mestre Guillem Sàgrera per fer tallar e portar certes pedres les quals són necessàries per la obra de aquest nostre castell; menam-vos expressament que en tot lo que aquell haurà mester per fer les dites pedres doneu tota la ajuda e favor que us serà possible e no permetau que fusta ninguna parta de aquí per venir aci que no porte per gorra la més quantitat que porà de les dites pedres e per res no fesseu lo contrari ne ho diletueu car no ho pendrem ab paciència». En canvi, atès que el document l'intitula «mestre», ha de tractar-se del seu cosí el personatge esmentat en una altra carta, dos anys posterior (ACA, Reg. 2720; 1451, 2 de gener): «Nos trametem aquí lo feel nostre Antoni Segrera al qual havem dat càrrech nos porta certa quantitat de pedra, la qual havem mester per les obres que fem fer. Manam-vos per ço que al dit mestre Antoni donets tot lo que necessari haia per comprar la dita pedra e fer carregar aquella, donant-li tota endreça e ajuda que mester haurà per açò. E en açò no metats dilatió alguna com no puxam les dites obres continuar sens la dita pedra».

66. ACA, Cancelleria, Reg. 2734; 1456, 21 de novembre: «Amats e feels nostres. Havents entès que mestre Guillem Segrera qº mentres vivia tenia la Maestria de la fàbrica de la Seu de aqueixa nostra ciutat de Mallorca, del qual essent restat entre los altres un fill appellat Jacme Segrera a qui sens dubte li's pot acomanar qualsevol subtil fàbrica com se sforça en seguir los vestigis del dit son pare e en la fàbrica del nostre Castell nou ne havem vista la experiència, per tant vos pregam e encarregam stretament que tant per meritar-ho lo dit Jacme quant encara per los serveys que del dit son pare havem rebut e d'ell rebem escun dia li vullau fer acomanar la Mestria de la fàbrica de la dita Seu, segons tenia lo dit son pare. Avistant-vos que per los respectes damunt dits vos ho haurem a singular complacència e accepte servey».

67. L'any 1449, el rei li concedeix el primer benefici eclesiàstic vacant de nominació reial (ACA, Cancelleria, Reg. 2730, f. 184; 1449, 15 de juny). Dos anys més tard, reitera enèrgicament la gràcia, invocant una butlla de Nicolau V (ACA, Cancelleria, Reg. 2918, f. 49 v.; 1451, 15 de desembre).

68. L'any 1468, Francesc Sàgrera era també un dels obrers de la confraria de Sant Jordi, amb seu a l'església que ell mateix regia, que contractà el cèlebre retaule de Pere Niçart i Rafael Mòger. Un document que fa referència al dot nupcial d'una seva reneboda (les mil lliures que aportà

ja he dit—⁶⁵; el fill anònim (potser Joan?), que va morir a Sicília l'any 1443; Jaume, picapedrer documentat entre 1449 i 1481, mestre major de l'Almudaina (1449-1481), un dels continuadors de l'obra del seu pare a Castelnovo (1454), aspirant a mestre major de la seu mallorquina valent-se d'una sol·licitud d'Alfons el Magnànim als jurats i al capítol (1456)⁶⁶, i un dels constructors de dues naus de les drassanes napolitanes (1465), i Francesc (ca. 1432-1509), prevere (beneficiat a la seu⁶⁷, rector de Sant Antoni de Pàdua⁶⁸, aspirant frustrat l'any 1450 a la rectoria de Felanitx⁶⁹ i dos anys després a la de Manacor⁷⁰) i tracista d'obres d'arquitectura i escultura, com ara el portal de l'Almoina de la catedral (1499), el monument funerari en alabastre de Ramon Llull (1487) i l'antic retaule major de la parròquia de Manacor (1499, pintat per Pere Terrencs). No coneixem la progènie d'Antoni i Jaume, si és que reeixiren a tenir-ne; ho fa dubtar que el plet contra la Mercaderia fos assumit pel fill eclesiàstic —encara que sempre havia representat els interessos dels seus germans, des del 1504 actuà en solitari— i, després, per la família Caldentei-Sàgrera, gràcies a la cessió de tots els béns i drets de Francesc a favor del seu nebot Guillem Caldentei, doctor en medicina.

Anna Caldentei quan es casà l'any 1431 amb Macià Ferrer de Santjordi) ens permet de saber que Francesc Sàgrera va testar el 17 de gener de 1509 davant el notari Miquel Litrà, els protocols del qual no s'han localitzat (ARM, Protocols, 1165; 1533, 19 de juliol).

69. Ramon Rosselló va documentar la sol·licitud d'Alfons el Magnànim al papa a fi d'obtenir la rectoria de Felanitx per a Francesc Sàgrera, com recull una carta del mateix rei al governador de Mallorca, datada el 15 de setembre de 1450 (Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Mestre Guillem Sàgrera...*, p. 6). La carta dirigida al governador de Mallorca es troba a ACA, Cancelleria, Reg. 2731, f. 80 v., però hi hem d'afegir les cartes dirigides al papa i al cardenal de València (ACA, Cancelleria, Reg. 2732, f. 84 v. i 92). S'hi oposà el cardenal de València, és a dir, Alfons de Borja, que tenia un altre candidat. Atès que aquest era foraster, el 18 de novembre del mateix any, el monarca es dirigia al cardenal recordant-li que la rectoria havia de ser per a un illenc i insistia a afavorir el seu aspirant: «fill del feel e amat nostre en Guillem Segrera mestre major de la obra del castell nou de la nostra ciutat de Nàpols, al qual tant per les virtuts e honestat del dit Francesch quant per los acceptes e continus serveys que del dit mestre Guillem havem [...]». (ACA, Cancelleria,

Reg. 2546, f. 61). En aquest cas, el rei va fracassar i va obtenir la rectoria l'aragonès Guillem Candela i, a la mort d'aquest, dos anys més tard, Sanxo Garcia, capellà del Magnànim (ACA, Cancelleria, Reg. 2918, f. 1 i 15 v.).

70. ACA, Cancelleria, Reg. 2918; 1452, 20 de juliol: cartes al papa i al cardenal Borja. El rei defensa els mèrits de Francesc Sàgrera, que manté un plet a la cúria romana amb Jaume Ferrer sobre la rectoria de Manacor i Santa Maria de Bellver («Ecclesià de Monacor et de Pulcrovisu»). El 17 d'agost següent, el rei escriu als lloctinents generals de Mallorca —llavors Arnau de Vilademany i Francí d'Erill—, exigint que Sàgrera mantingui la possessió de la rectoria.

71. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Mestre Guillem Sàgrera*, p. 5, n. 11. L'11 de març de 1469, fra Joan Sàgrera, amb llicència del seu germà Guillem i del prior del convent, nomena procurador per cobrar del germà Francesc, prevere, els drets i llegats dels seus difunts pares.

72. Encara que no el transcriu, el pare LLOMPART (*Sàgreriana...*, p. 415) esmenta un testament de Joan de Bretanya, datat el 1452. En efecte, es pot localitzar a ARM, Protocols, P-363, f. 17 v. El testador, que llavors nomenava hereva la seva ànima, manava fer un retaule de fusta dedicat a

Amb la muller definitiva, el nostre arquitecte va tenir almanco quatre fills més: Guillem, notari; Joan, frare dominic⁷¹; Agnès, casada l'any 1456 amb el sastre Joan de Bretanya —vidu de Joaneta Escuder i, més tard, marit en terceres núpcies d'una Angelina—⁷², i Miquela, casada l'any 1468 amb Antoni Caldentei, cirurgià de Felanitx⁷³. Per raons desconegudes, l'arquitecte va excloure de l'herència els fills de la mallorquina, legítima a banda. Podem presumir que la muller disposava de suficients béns propis; de fet, un document la fa propietària d'una possessió o rafal, Na Moiana, a Sòller⁷⁴. La degué heretar el fill Guillem, que cal identificar amb l'escrivent, oriünd de Ciutat de Mallorca, que l'any 1471 obtenia permís del monarca per exercir la notaria⁷⁵. Poc li va durar l'alegria, ja que l'any següent moria i se n'aixecava l'inventari de béns⁷⁶. A inicis del mateix 1471 actuava com a procurador de la germana Miquela i el cunyat Antoni Caldentei, que havien venut un alberg a Pere Cavaller, sense respectar els drets que presumptivament hi tenia el canonge Antoni Bagur⁷⁷.

D'acord amb el testament, conegut només per vies indirectes, que l'arquitecte va dictar a Pere Pugeriol, notari resident a Nàpols, els hereus foren els tres fills del primer matrimoni. Ja que Antoni i Jaume residien a la cort partenopea, a Mallorca

la Visitació per posar prop de la seva sepultura, a l'església dels dominics de Ciutat. Tres anys més tard, nomenava procurador a València per cobrar, del castellà Diego de Casser, «olim meum morabatur», 28 sous que li prestà quan treballava a casa seva, «et qui hospite insultato a domo mea recessit». Cinc dies més tard i davant el mateix notari, nomenava procurador, com a marmessor del castellà Fernando Ferro, el cunyat Jaume Sàgrera, absent (ARM, Protocols, P-334, f. 46 i 46 v.; 1455, 21 de maig i 29 de maig). Abunden les referències documentals a Joan de Bretanya. Recordaré només el reconeixement d'un deute per cera, que signà amb el seu cunyat Francesc Sàgrera (ARM, Protocols, 2614; 1467, 14 de novembre) i la contractació d'un antic esclau seu amb Jordi Castell, quan hi era present el també cunyat Guillem Sàgrera, escriptor (ARM, Protocols, M-445; 1468, 28 de juliol). Una filla del sastre, ja difunt, i d'Agnès Sàgrera, anomenada Joaneta, es casà l'any 1472 amb el paraire Esteve Solà. El dot era de 150 lliures, que prometia pagar l'oncle Francesc Sàgrera, prevere. Hi donà el consentiment l'oncle fra Joan Sàgrera i hi actuà com a testimoni el parent Antoni Sàgrera, picapedrer (ARM, Protocols, 2611, f. 191; 1472, 23 de novembre).

73. El dot de la núvia pujava a 150 lliures, com el de la germana

Agnès. Sembla que era propietària del rafal Roig, a Porreres. La família Caldentei és molt coneguda i no caldrà entrar en detalls, però almanco recordem que Bartomeu Caldentei, mestre en arts i teologia, germà de l'esmentat Antoni, era un notable lul·lista i un dels introductors de la impremta a Mallorca; que Guillem Caldentei, nét del nostre arquitecte, fou un important metge, editor del comentari d'Ugo da Siena a l'*Ars medica* de Galè; que el seu fill Bartomeu Caldentei es casà l'any 1536 amb una germana del famós jesuïta Jeroni Nadal, etc.

74. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Cronicó...*, 1986, p. 44. Segons aquest autor, el 3 d'octubre de 1466, la vídua de mestre Guillem i els fills Guillem i Miquela, encara menors d'edat (Joan ja havia professat com a dominic i Agnès era casada), venen al ciutadà Jordi Dameto 24 quartans d'oli censals sobre la possessió de dita Caterina pel preu de 25 lliures. En realitat, la venda havia estat efectuada per Bartomeu Frontera i ara la germana i els nebots n'hi signaven la indemnitat (ARM, Protocols, M-8, f. 6). La propietat del terreny se'n revela nítida: «super quadam possessione mee dicte Caterine vocata Moyana [...]». De la documentació coneguda, se'n pot concloure que Caterina pertanyia a la família Frontera de l'alqueria de Binibassí.

Figura 5.
Guillem Sagrera i altres: Llotja de Palma, coronament (detall). Foto de Donald G. Murray.

actuava en llur nom el germà Francesc. Això no vol dir que aquest no s'absentés de l'illa; a més de viatjar a Nàpols, sabem que era a Roma els anys 1466⁷⁸ i 1470⁷⁹. Va ser l'encarregat de vendre els immobles heretats del seu pare. Però aquest és un tema enrevessat, que s'ha volgut resoldre massa aviat. Llis i ras, la ruïna dels Sagrera és una exageració, si no un mite, que es fonamenta en la declaració interessada dels hereus, en la venda d'alguns immobles i en el retorn a l'orde de predicadors d'un terreny per no haver d'assumir el censal que l'hipotecava. Però, com sempre, els documents i els fets es poden interpretar d'altres maneres. Per exemple: si bé és cert que l'any 1450 el rei escrivia al governador de Mallorca exigint que l'arquitecte no fos molest, pertorbat ni inquietat pels creditors, que constantment acuitaven muller i fills⁸⁰, també ho és que no hi ha indicis que ningú requerís el segrest per deutes dels seus béns. Que Sagrera al·legués «vellesa e povresa» per incoar el plet contra el Col·legi de la Mercaderia és un recurs retòric, i que se'n fes ressò el monarca no és prou significatiu, atès que es tractava d'un seu protegit. L'argument pecuniari és magnificat l'any 1456 pel fill Francesc quan evoca la frustració del difunt pare («granment fou descebut»), sobretot a causa de les pèrdues econòmiques («lesió e decepció») ocasionades per la construcció de la Llotja. Ell mateix —o el seu representant legal— addueix les argúcies més dramàtiques per reclamar doblers —«per causa

de la dita obra ha haguda leixar la sua casa e la pàtria anant en terres estranyes [...] e axí los infants de aquell són restats sens alguna substància»—, com si a la terra d'origen s'hagués oblidat la vertadera motivació de la partença, encara que el ploricó també sabia discórrer raonaments més suggestius, com ara qualificar la Llotja de «bella e sumptuosa».

En tot cas, al meu entendre, el motiu de tanta desventura no era un error d'estimació del preu calculat per edificar la Llotja, vint-i-dues mil lliures, com pretenia Francesc Sagrera i ha repetit la historiografia fins ara, sinó la manca de perspicàcia o d'experiència comercial del seu pare. D'altra banda, la venda dels béns seents de la família era ineludible, ja que hi havia tres hereus, a més d'altres fills que tenien dret a la legítima i, sens dubte, la necessitat de liquidar els llegats sobreafegits i les obres pies. A manca d'un inventari *post mortem*, la informació sobre aquest assumpte és escassa i fragmentària. Se sap que el 19 d'agost de 1420, de Perpinyà estant, Guillem Sagrera va vendre per vint lliures la casa que la primera muller aportà com a dot i el següent 9 de desembre, ja a Ciutat, comprava a terços, per vuit lliures, una casa (algorfa i botiga), prop de l'església de Sant Bartomeu, a la parròquia de Sant Nicolau, que va revendre deu anys més tard⁸¹. L'11 de febrer de 1423, va adquirir, al notari Joan Mayrach, unes cases («hospicium»), amb algorfa incorporada,

75. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Cronicó...*, 1986, p. 78. I, també, del mateix autor: *La pedra «de Santanyi»...*. El 16 de març de 1469 Guillem, escrivà, nomenava procurador l'oncle Bartomeu Frontera, de Sóller, per recuperar les pensions censals que li devien a aquella vila. De nou, l'11 de març de 1470, Guillem nomena procurador el sastre Miquel Grimalt per cobrar els crèdits que té a Sóller (ARM, Protocols, M-8, f. 108 v.).

76. Gabriel LLOMPART, «El llibre català a la casa mallorquina (1350-1550)», *Analecta Sacra Tarraconensis*, 48 (1975), p. 193-240, en particular p. 234 (l'original a ARM, Protocols, 2574; 1472, 24 de setembre). L'inventari fou instat pel sogre Joan Caselles, paraire, en nom de la filla Joana, prenyada, que residia a la casa paterna. Entre els escassos objectes, assenyallem la presència d'alguns llibres (formularis notarians, Boeci, Salms, Cobles d'Amor, etc.). S'hi consigna el crèdit de cent vint-i-cinc lliures contra mossèn Arbona i Francesc Arbona per una possessió que els va vendre. El llinatge dels compradors permet endevinar-ne l'origen solletric i em demano si no es tractarà de l'antiga propietat materna. Figura com a testimoni un Guillem Sagrera, prevere. A més, ARM, Protocols, 2571: 1473, 15 de febrer: Francesc Sagrera, prevere, i Antoni Caldentei, barber, prometen servir indemne el paraire Joan Caselles per la fiança de cinquanta lliures a favor de la cúria del batlle de Ciutat, a instància del curador de l'heretat del notari Guillem Sagrera.

77. ARM, Protocols, P-352, f. 40 v.; 1471, 6 de febrer: «Ja altra vegada en escrits sia stat intimat a vós discret en Guillem Segre, escrivent, procurador de n'Anthoni Caldentei, cunyat vostre, e de la dona Miquela, germana vostre [...]».

78. ACM, Actes capitulars, 1624, f. 4 v.; 1466, 7 de febrer.

79. ARM, Protocols, 2587: 1470, 12 d'octubre: el procurador del mercader Antoni de Verí convoca un Antoni Sagrera, prevere i beneficiat a la seu —segurament, l'homònim que era col·legial de Lluc—, davant la porta del palau episcopal i li presenta una lletra de canvi contra Francesc Sagrera, llavors a Roma, de disset lliures i mitja, que havia fet efectives el mercader Checolo de Pichi.

80. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Cronicó...*, 1986, p. 20.

81. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *La pedra «de Santanyi» ...*. Els altres compradors eren dos oficials de les obres de la seu, el fuster Gabriel Augé i el picapedrer Miquel Jordi. El venedor era el jurista Lluís Rossell. L'arquitecte va vendre la seva part per tres lliures al sastre Francesc Gasset, l'11 d'agost de 1430.

82. Cosme BAUZÀ, *Historia de Felanitx*, Felanitx, 1921, vol. III, p. 97. El document original de la primera compra es troba a ARM, Protocols, T-25. Era un establiment emfiteutic, carregat amb dotze lliures censals (preu total de cent cinquanta lliures); per això, l'arquitecte en lliuà un terç el 27 de gener de 1424. No he arribat a saber si va redimir la resta. Actuà com a testimoni de la compra l'imaginaire Llorenç Tosquella. La venda apareix registrada a ARM, Protocols, T-27. Hi apareix com a testimoni el sastre Joan de Bretanya, gendre de l'arquitecte.

83. ARM, Protocols, P-347, f. 25 v.; 1464, 4 de desembre.

84. Margalida BERNAT, «Llocs perduts: Cementeris i sinagogues de Ciutat de Mallorca (segles XIII-XV)», BSAL, 63 (2007), p. 7-40. El solar estava situat extramurs, al camí de Portopí, prop de l'actual Molinar de Ponent o Jonquet. Després es va convertir en plaça.

85. ARM, Protocols, 2533; 1456, 23 d'abril: Francesc Sagrera, fill i hereu de Guillem Sagrera, *lápida* difunt, signa època de vuit lliures a Guillem Frontera, de Sóller, per la conducta anual de «lo fossà dels Jueus».

86. Cfr. *supra* nota 22.

87. ARM, ECR, 494; 1457, 14 de maig.

88. Joan MUNTANER BUJOSA, *Piedra de Mallorca...*, p. 619; Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *La pedra «de Santanyí»...* Llur font és l'arxiu del Reial Patrimoni (ARM), però la concessió reial es pot localitzar també a l'ACA (Cancelleria, Reg. 2918, f. 182 v.; 1452, 19 de desembre).

Figura 6.
Antoni Garau (dibuixant) i Antoni Company (gravador): plànol de Palma, 1644 (detall).

situades a l'Almudaina, que el 27 de març de 1427 va ampliar, per mitjà de compra, a la muller de Joan de Tagamanent, amb un altre immoble i corral. Les afrontacions ens permeten de saber que estava ubicat a l'actual carrer de Sant Sebastià, a la mateixa parròquia. Els hereus van alienar el complex per cent setanta lliures a favor del cavaller Pere Joan Fuster el 15 de gener de 1462⁸². Certament, no era la residència habitual de l'arquitecte, que es trobava al carrer de l'Almudaina, avinent del carrer de Palau, aproximadament entre la desapareguda Can Berga «de Cort» i l'actual Can Oms. Aquesta era la casa que, l'any 1456, Francesc i els seus germans aportaven com a fiança del dot de la germana Agnès, cent cinquanta lliures, una xifra no gens mòdica per a la filla d'un menestral, el triple del que solien aportar de mitjana les núvies dels picapedrers. Si, com era el cas, el dot no es feia efectiu ipso facto, calia presentar una garantia, com es va fer en aquest cas amb el domicili habitual i amb deu lliures censals que la mare rebia a Sóller. Però, d'això, no se'n pot inferir de cap manera una desfeta patrimonial. De fet, vuit anys més tard, els Sagrera van satisfer al cunyat el deute dotal —a més del retorn d'algunes quantitats prestades— transferint-li cent cinquan-

ta lliures que els devia el solleric Bartomeu Frontera (sembla que es tracta de l'oncle matern de la núvia), d'acord amb les actes d'un procés que es dirimia a la cúria del governador de Mallorca⁸³. És veritat que la família devia quaranta lliures de pensions censals pel camp anomenat «fossar dels jueus» —un antic cementeri de jueus, davant de l'hospital de Santa Caterina—⁸⁴, però el gep no s'ha de magnificar. De moment, el mes d'agost de 1456, els Sagrera consignaven al convent de dominics la mateixa quantitat sobre el crèdit que tenien contra els obrers de Santa Eulàlia —que llavors havia minvat a cent lliures—, però, el mes següent, decidien retornar la propietat als freres, segurament a causa de la impossibilitat de cobrar el crèdit. D'altra banda, sembla que tenien el solar arrendat, mal que el lloguer de vuit lliures anuals no compensava la càrrega censal⁸⁵. De nou, si la ruïna era tan estrepitosa, per què els hereus de l'arquitecte no es van desprendre abans dels altres immobles, molt més valuosos? Tampoc no sabem què va passar amb el solar que mestre Guillem compartia amb Jaume Servera des del 1436⁸⁶. El que sí que podem assegurar és que l'arquitecte disposava d'altres propietats i fonts d'ingressos. Així, el mes de maig de

1457, el fill Francesc, en nom propi i en el dels dos germans que residien a Nàpols, venia a Guillem Vilasclar per dotze lliures un camp situat al camí de les Set Aigües, devers la carretera de Bunyola, carregat amb un cens de trenta-dos sous; entre els testimonis apareix el cosí Antoni Sagrera⁸⁷. A més, l'any 1453 el monarca havia cedit a l'arquitecte l'usdefruit de setanta lliures anuals sobre els drets dels molins reials de la sèquia de Ciutat, un nou detall que confirma l'estimació que li professava el Magnànim, ja que li feia la mercè per voluntat pròpia («et de certa nostra sciencia et consulto nostro proprio motu et gracia speciali»)⁸⁸.

Sigui com sigui, disposem d'una font documental excepcional per mirar de comprendre millor el nostre personatge i d'interpretar de cap i de nou la qüestió de la seva bancarrota. Em refereixo, naturalment, al famós plet incoat contra el Col·legi de la Mercaderia⁸⁹. No obstant la interpretació que ens n'ha ofert Maria Rosa Manote⁹⁰, crec que encara permet fer-ne lectures alternatives. Endemés, he de confessar que no comparteixo del tot l'anàlisi que en fa la col·lega i amiga Maria Rosa Manote —posem per cas, defensar a ultrança la «ingenuïtat» de l'arquitecte o passar en silenci informacions constructives de gran fet—, ni tampoc algunes de les conclusions que Gabriel Alomar i Gabriel Llompart, entre d'altres, han deduït d'aquell document —del poc que se'n sabia, val a dir—, com ara el maquiavel·lisme dels mercaders o, com he explicat abans, la ruïna absoluta del mestre. Ja puc avançar la conclusió principal sobre el personatge: un excel·lent arquitecte i un pessim mercader.

Resumint, el plet l'inaugura la carta que, a prec de l'arquitecte, el rei Alfons dirigeix a la Mercaderia l'any 1449. S'hi fa memòria dels antecedents i de les condicions del contracte signat l'any 1426, on s'avaluava la feina en vint-i-dues mil lliures, excloses la fusteria i la serralleria. El problema, argüia el demandant, era que les despeses superaven el preu convingut, però sobretot que, per raó del retardament en la cobrança, s'havia vist obligat a manllevar doblers a un interès elevat:

[...] per com ell, dit mestre Guillem, contínuament hage treballat e vagat, ab diverses sclaus e familiars seus en la dita obra, e conduïts per lo dit temps a sou seu e dispesa molts e diverses mestres e laborants segons en aquella obra requerit, se és trobat haver cumplida la dita Lotge e haver acabat de destrohir tots sos béns, e assò tant per la dispesa que y ha feta en la obra, que és montada ultra les vint e dos milia liures, quant encare per diverses interessos que ha pagats, perquè ell havia de suplir als mestres e altres obrers e laborants, e les pecúnies qui li eren assignades no les podie haver al temps degut, perquè li convenia

pendre aquells diners a interessos, e de aquets interessos ha pagats una gran summa [...].

L'arquitecte exigeix tres mil lliures per compensar els perjudicis i, alhora, el monarca obliga els mercaders a resoldre l'afer en tres mesos⁹¹. Com he dit abans, serà el fill Francesc qui adduirà un error de pressupost per raonar la seva demanda, fins arribar a un càlcul exorbitant: «que la dita obra si's fos continuada e acabada segons los dits pactes de la dita scarada haguera costat pus de trenta y sinch milia quatre-centes e vint lliures». Tanmateix, disposem d'una obra de referència que sembla indicar el contrari, que Sagrera feia una estimació més aviat a l'alça: la Gran Sala de Castelnovo va ser contractada a finals de 1452 per dotze mil ducats, a raó de cent unces mensuals, sense comptar la pedra de Mallorca i de Pozzuoli, la fusta, la ferramenta, la calç i altres agatges, abans que el mes de març de 1454 es rebaixés la suma total a onze mil ducats, a més d'un salari de dotze ducats mensuals per al mestre —que sols va poder gaudir durant vuit mesos—, sis per a l'ajudant Joan Trescoll i vuit per a l'administrador Ramondello de Citellis. Encara que són obres heterogènies, permeten un parangó suficientment aclaridor⁹².

Com era d'esperar, la resposta dels mercaders fou negativa, al·legant raons de tipus jurídic —aduien que el manament reial atemptava contra les franquies del Regne, bé que finalment n'acceptaren la legitimitat— i, el que per nosaltres resulta més interessant, de tipus constructiu: Sagrera havia suprimit «certes filades de alt e en certa manera», per la qual cosa, respecte al contracte, «haje feta la dita Lotge pus baixa de dues filades fins en tres, segons se pot veure a hull», una particularitat de gran importància que paradoxalment ningú no ha considerat. La queixa no és accidental, sinó que els mercaders la reiteren: «[...] que lo dit mestre Sagrera en perjudici dels capítols e pactes de la dita obra ha obmesos seguir les coses contengudes en los dits capítols, car devia fer la dita Lotge de certes filades de alt e en certa manera, la qual cosa no ha feta, e per conseqüent deu esmenar al dit Col·legi la quantitat per disminució e mancament de les dites filades tatxades [...]».

Si els mitjans, posats de cantell, fan 30,48 centímetres de fil, aproximadament⁹³, vol dir que el Col·legi de mercaders es planyia d'una defalca de devers 60 a 90 centímetres en l'alçària de l'edifici, sempre amb relació a les condicions contractuals —i segurament a pactes verbals entre clients i arquitecte—, la qual cosa modificava substancialment l'esquema proporcional o, si més no, l'aparença dels alçats exteriors. Però, a més, si prenem en consideració el perímetre de l'edifici (prop de 140 metres) i la llargada de cada mitjà (80 centímetres), haurem de convenir que, si és

89. ARM, AA, XXXII-2171.

90. Maria Rosa MANOTE, «El contrato y el pleito de la Lonja...»; «L'escultura gòtica catalana...». Cfr. nota 6. La seva tesi doctoral incorpora una transcripció completa del plet.

91. El document original es pot consultar a ACA, Cancelleria, Reg. 2730, f. 133; 1449, 20 de gener. El rei encomanà l'afer al governador Berenguer d'Oms l'any 1450 i, quan aquest cessà en el càrrec, al nou governador Arnau de Vilademany i de Blanes (ACA, Cancelleria, Reg. 2918, f. 49; 1451, 23 de desembre). Atès que la demanda no va tenir efecte, el rei comminà l'any 1455 Joan Armadans, conseller i advocat fiscal del regne, a reobrir el procés, a instància dels hereus de l'arquitecte (ACA, Cancelleria, Reg. 2735, f. 93; 1455, 18 d'abril).

92. La gran sala napolitana té planta quadrada, de 26 metres per costat, és a dir, una superfície interior de 676 m², mentre que la Llotja té planta rectangular, de 35,30 per 23,10 metres, aproximadament, i, per tant, una superfície de devers 815 m². Ara bé, l'alçària interior de la sala de Castelnovo és de 28 metres, mentre que la de l'edifici mallorquí és de devers 15,60 metres. El gruix dels murs de la Llotja és de 2,75 metres, aproximadament, mentre que el de la sala napolitana supera els 3 metres, si la planta que publica Alomar és correcta, cosa que no dubto. D'altra banda, la Llotja, dividida en tres naus per les bellíssimes columnes entorxades, està coberta per dotze voltes de creueria simple, a diferència de l'única i virtuosística volta estrellada de l'altra (com ha recordat Amadeo Serra, sols superada pel que fa al diàmetre, entre les cobertes contemporànies, per la cúpula brunelleschiana de la catedral de Florència). El contracte definitiu establia un preu per a l'obra napolitana de cinc mil lliures menys que el de la Llotja mallorquina, com a mínim.

93. Sobre aquestes mides, vegeu Javier VELLÉS, «De las máquinas de medir», dins F. CLIMENT (coord.), *La Lonja de Palma*, Palma, 2003, p. 165-187: «Todas las hiladas son iguales con una precisión sorprendente. Midiendo unas cuantas de una vez en varios sitios y hallando promedios, concluimos que la altura de cada piedra era de 304,8 mm. [...] Pero coincide exactamente con el pie marino de 304,8 mm.». L'autor —algunes afirmacions del qual són com a mínim discutibles— no hi afegeix que, a Mallorca, aquesta mesura (aproximadament 30 centímetres) fa referència al mitjà «de gruix d'emperador», d'ús força habitual —el mur de marès fabricat amb aquests mitjans rep el mateix nom.

94. Gràcies a Agustí Frau (cfr. *infra* nota 98), se sap que, el 19 de març de 1451, Guillem Vilasclar contractava l'acabament dels finestrals per dues-centes vuitanta lliures: «*totas las claravoyes e maynells sive coronas qui s'an a fer en les sis finestres de la dita Lotge [...]*», dues d'acord amb «*la forma o mostra*» lliurada pel mateix Vilasclar i les quatre restants, com les havia començades Guillem Sagrera.

vertadera l'asserció dels clients, hi manca molta pedra (devers 175 mitjans per filada). En tot cas, no hem de fer cas de la gruixa dels murs inferiors (aproximadament 2,75 metres), perquè l'àtic on es desplega la pseudogaleria de solana té el gruix d'un sol mitjà.

En definitiva, calia passar comptes per menut, una operació que facilitaven els corresponents quinze llibres de comptabilitat guardats pel Col·legi. Llavors, Sagrera, representat pel notari Jaume Riera, aportà un dels seus cavalls de batalla: no sols havia treballat de mitjana amb deu homes a jornals sencers, de sol a sol, sinó que l'equip havia assumit mig jornal més, és a dir, sis hores suplementàries entre matinada i capvespre, tots els dies feiners, de novembre a febrer. Això exigia la declaració de testimonis, per començar el d'alguns dels picapedrers que hi havien treballat, com ara Cristòfol Vilasclar («*stech per gran temps ab lo dit mestre Guillem Sagrera e ab aquell ha après lo offici e ha treballat per molt gran temps en la obra de la dita Lotge*»), Andreu Terriola (hi laborà vuit anys), Miquel Sagrera (hi treballà més de dotze anys, però, quan començà la feina, «*ja eren fets los portals, finestres e la obra ben alta [...]*») i Antoni Costa (que hi va feinejar vuit anys i tracta de comparar l'arquitecte, és a dir que un dels dos era padrí de fonts d'un fill de l'altre). El sacrifici fet pel taller, volia dir el demandant, valia més de dues mil lliures. La resposta del Col·legi fou contundent i l'al·legat, estrictament tècnic: redreçar la «diformitat» causada per Sagrera suposava un mínim de sis mil florins —entenent que la meitat hauria de compensar la pedra volatilitzada—, ja que el mestre havia bastit una llotja «fora de mesures». Es torna, doncs, al tema abans exposat de la desaparició en alçària de diverses filades de pedra. A més a més, en el moment de la partença cap a Nàpols, restava molt per fer. Calia acabar sis finestres —és a dir, totes les de la planta baixa— i dos portals amb «claraboies» o traceries —encara que aparenten grans finestrals, són els que s'obren a la façana de tramuntana—, una obra que no es podia executar per menys de mil florins⁹⁴; enllestir el paviment amb pedra de Santanyí, la qual cosa suposava una despesa complementària de cinc-centes lliures, no obstant disposar de pedra tallada a propòsit per Cristòfol Vilasclar i Antoni Sagrera entre 1439 i 1440; afegir alguns detalls a les torres i a la galeria de finestres del coronament, una feina que els mercaders avaluaven en tres-centes lliures, i, encara, obrir un encaix o forat per al rellotge, obra per la qual el mestre havia cobrat a part setanta-cinc lliures.

Però, per si no n'hi havia prou, els clients es queixaven de dues mancances greus, que la historiografia ignora. Primer, que Sagrera no havia tancat l'edifici amb un terrat («terrada plana»), com s'havia fet constar en el contracte, sinó amb

«ayguavessos», amb la qual cosa s'estalvià les tres filades de pedra a l'entorn i —repeteix jo— alterà les proporcions i l'aspecte exterior de l'edifici. De l'interior, en canvi, no hi ha cap queixa. El text és inequívoc:

E de altre part havia a cobrir lo dit mestre Guillem la dita Lotge a terrada plana, en la qual haguera hagudes metre tres filades de pedra al entorn més que no ha meses, e ell ha cuberta la dita Lotge ab los ayguavessos que té sens igualar aquella, de que ha defalcades les dites filades, les quals ab la dita terrada pujarien a mil florins d'or. E d'altre part ha a fer en la dita terrada trespòl, qui costaria tres-centes lliures.

En conseqüència, la modificació suposava un desajust comptable de mil florins d'or, com a mínim. Si es tractava d'un ardit de l'arquitecte per fer bossa o, en canvi, d'una solució fundada en raons tècniques o estètiques, no ho podem saber, ara per ara, però almanco és inqüestionable que Sagrera va optar per una coberta amb aiguavessos. La manca de detalls ens obliga a ser prudents; per exemple, sobre l'angle d'inclinació dels aiguavessos, potser molt agut, potser molt obtús, o, si feien curvatura, sobre llur grau de declivi. De totes maneres, s'intueix que la minva de dues o tres filades de pedra al voltant del perímetre superior i l'alteració de la coberta plana són canvis entrelligats. Això no obstant, no podem conèixer, de moment, la formalització concreta del sistema elegit per Sagrera: ni l'estructura de suport, si és que no pensava en una coberta trespòlada, com li exigien els clients, ni els materials de cobertura, ni si aquesta construcció cobria tota la solera del terrat o únicament un sector, ni tampoc les vicissituds constructives —o destructives— experimentades ulteriorment. El que es dedueix de les visures efectuades l'any 1681 per dos grups d'experts és que, llavors, l'edifici disposava d'un terrat: uns mestres aconsellen «que's desfasse el trespòl de la terrade» i, un cop examinat l'extradós de les voltes, «que se enretjòl», mentre que els altres demanen que «per més custòdie y conservació del edifici se coprís de teulada, ab uns pilars de quadrats de dos pams de cuadro, allà on serà menester, cubert de quatre aygovessos [...] açò se entén reservant tot lo espai que's podrà per un passejador al contorn», és a dir, com es va fer i s'ha mantingut fins a l'actualitat. D'altra banda, les primeres representacions gràfiques a vista d'ocell de l'edifici ens permeten de conèixer l'aspecte de la coberta a la primera meitat del segle XVII. En particular, és digne de fiança el famós gravat d'Antoni Company, datat l'any 1644 i que, com revela la mateixa representació, reproduïx la ciutat «*accuratissime delineata*» per Antoni Garau, prevere i matemàtic. El plànol mostra la

Figura 7.
Llotja de Palma, terrat cobert. Foto de Margalida Morey.

Llotja coberta amb terrat, però no necessàriament pla, atès que s'hi distingeixen un carener central longitudinal i tres carenes de tremujal transversals. També s'intueix que eren carenes de pedra o de reble, sense recobriment de teules. Aquesta mena d'espina formada per carenes ortogonals delata l'extradós de les vuit voltes de creueria de les naus laterals, mentre que el carener recorre l'eix de les voltes de la nau central —és a dir, ens marca l'espina d'aquestes voltes— i les carenes menors s'afilaren amb els respectius pilars helicoidals de l'interior. Tot i així, si volem fer cas dels documents esmentats, no podem atribuir aquesta idea a Guillem Sagrera, sinó, com a alternativa més plausible, als dos mestres que el mes d'agost de 1446 contractaren la continuació de la fàbrica, Guillem Vilasclar i Miquel Sagrera, els quals assumiren, entre altres coses, «tota la obra que fer e acabar se deu en la terrada demunt la dita Lotge, segons la mostra, axí de pedra, cals, morter, reble e totes altres coses com de mans fassedores [...]»⁹⁵.

Per tant, és un fet que el debat sobre la solució original de la coberta externa de la Llotja està tancat en fals. I és que l'última paraula encara es deu a l'admirat Guillem Forteza, a qui potser caldrà impugnar:

Vull fer notar una altra singularitat prodigiosa de la Llotja de Palma, i és el coronament de les seves façanes. De cap manera no puc

creure que la cresteria decorativa de la Llotja sigui, com algú ha volgut suposar, l'encintat d'un altre pis o planta utilitzable, o el suport dels vessants d'una teulada futura. La tradició de la coberta de la casa gòtica mallorquina és, rigorosament, la «terrada» amb les seves gàrgoles de desguàs. No negaré la possibilitat que Sagrera pensés a protegir les voltes pètries amb una segona coberta de teules (com la que avui existeix, per cert, molt ben disposada), o una porxada com les que després del segle XVI esdevingueren sistemàtiques en els palaus mallorquins (manllevant-ne el motiu a la mateixa Llotja); afirmaré, però, que el mesurat i el coronament i cresteria que ens ocupen són una estilització finíssima de les barbicanes i rondes militars: una humanització decorativa de l'emmerletat de les fortificacions medievals⁹⁶.

La invectiva de Forteza anava dirigida contra Joan Rubió i Bellver i el seu projecte de restitució de l'aspecte «original» de la Llotja sagreriana, publicat l'any 1905⁹⁷. Però, al marge de les formes que articulen la reconstrucció idealista i ahistòrica, a la *Viollet-le-Duc*, de Rubió, és necessari reobrir la discussió sobre el tipus de coberta exterior de l'edifici, a partir de la nova lectura de la documentació i d'un intent de desxifrar la lògica constructiva de la galeria de finestres del corona-

95. Agustí FRAU, «La Lonja de Palma», núm. 29, p. 5 (cfr. *infra*, nota 98).

96. Guillem FORTEZA, «El cicle arquitectònic de les nostres llotges medievals», *Revista de Catalunya*, XIV (1934), p. 221-248; reproduït a Guillem FORTEZA, *Estudis sobre arquitectura i urbanisme*, 2 vols., Abadia de Montserrat, 1984, vol. 2, p. 76-99, en particular, p. 94.

97. Catalina CANTARELLAS, «La Lonja de Palma: intervenciones y propuestas ochocentistas», *Mayurqa*, 22 (1989), p. 719-732. La posició de Rubió va enardir un estol de detractors, però també qualche defensor, com ara Bartomeu Ferrà.

98. Agustí FRAU, «La Lonja de Palma», BSAL, I (1885-1886); núm. 14, p. 1-5; núm. 15, p. 3-4; núm. 16, p. 2-5; núm. 17, p. 1-2; núm. 18, p. 1-3; núm. 19, p. 5-7; núm. 20, p. 4-5; núm. 21, p. 3-4; núm. 22, p. 4-6; núm. 23, p. 6-7; núm. 25, p. 3-6; núm. 29, p. 5-6, i núm. 32, p. 10-13.

ment. Certament, sense altres fonts d'informació, fóra temerari reconstruir el pensament arquitectònic de Sagrera i, en general, el dels constructors medievals, però també se'm fa difícil d'acceptar que l'única explicació plausible per a les dites finestres sigui, com proposava Guillem Forteza, la funció que ara en diem «estètica».

Recapitulant, els clients volien un edifici amb alçats exteriors més alts que els actuals —entre 60 i 90 centímetres, poc més poc menys— i cobert amb un terrat trespolat, mentre que Sagrera va optar per rebaixar-ne l'alçària exterior i tancarlo amb una coberta amb aiguavessos. En canvi, totes dues parts estaven d'acord amb la traça de les finestres del coronament («e que lo mur qui incircuirà tota la Lotge dalt sia ab claraboyes»). És indefugible la formulació de noves hipòtesis, partint del supòsit que l'augment de l'alçària de l'àtic en seixanta centímetres, com a mínim, posant els maresos *a sota* del finestratge actual —és a dir, suposant que les finestres havien d'estar més amunt del que ara es veuen—, possibilitava l'existència d'un pis a guisa de golfes. S'hi havia previst un terrat pla *a sobre*? o, com volia Guillem Forteza i tothom sembla haver acceptat sense reserves, la insòlita cresteria de finestres compleix funcions estètiques i compositives, però no pràctiques? Amb un terrat pla *dalt* del pis ara inexistent, pis que hagués badat a l'exterior mitjançant les finestres presents, els merlets adquireixen també un nou sentit, fer servei d'ampit o barana, a més d'embellir l'edifici. Però també caldria plantejar de nou el problema irresolt de les gàrgoles: funció, datació, autoria, etc. En definitiva, ara que finalment s'ha endegat la restauració de l'edifici, no es pot defugir una resposta raonada als problemes que suscita una interpretació inèdita de la documentació exhumada; també serà qüestió d'esbrinar la història constructiva de l'edifici al llarg dels dos segles posteriors a la mort d'en Sagrera i d'interpretar novament l'abast de la reforma efectuada a finals del segle XVII.

El segon greuge que al·legaven els mercaders repercuteix dramàticament en el catàleg escultòric del mestre: mancaven cinc imatges per un valor global de dos-cents florins. Podem debatre *ad infinitum* quines són aquestes obres, però tot, és a dir, tant el preu com el nivell de qualitat de l'execució, permet defensar que són les dues imatges que havien d'ocupar els tabernacles de les torretes centrals de les façanes de tramuntana i migjorn, tal com hi apareixen (idealment?) restituïdes en els famosos gravats de F. Jordán (1813), segons originals d'I. González Velázquez (1813), la figura que havia de presidir el mainell de la porta de llevant i, per una lògica elemental, almanco dos dels quatre sants dels tabernacles cantoners —robat l'any 1885 el sant Nicolau. La solució no és fàcil, perquè encara no sabem si es va com-

pletar el primitiu programa escultòric ni per quin motiu es va afegir l'espectacular àngel del timpà de la porta de llevant, en substitució de la Verge amb el Nen, que fou desplaçada a la façana oposada. A més, foren realment cisellats els dos àngels de les façanes de tramuntana i migjorn? Hem de creure que sí, si fem cas dels gravats de l'esmentat Jordán —que, a més a més, hi suma una altra estàtua sota el tabernacle de la porta principal. En canvi, el gravat de Melcior Umbert que reproduceix l'edifici per al *Panorama de las Islas Baleares*, d'Antoni Furió (1840), presenta un àngel a la façana nord, però no l'escultura sota dosser de la porta principal, mentre que, en el gravat corresponent que il·lustra el *Die Stadt Palma*, de l'arxiduc Lluís Salvador (1882), han desaparegut les imatges dels tabernacles de les façanes de llevant i tramuntana. De moment, santa Caterina i santa Clara susciten poc entusiasme entre els especialistes, la Mare de Déu del portal de ponent atreu més adhesions i l'atribució del Baptista assoleix un consens majoritàriament favorable a l'autografia del mestre. Tot i així, a parer meu, si el sant Joan i la Mare de Déu es volen adjudicar a Sagrera, no es pot fer sense reconèixer-hi la intervenció considerable de col·laboradors. Dit això, aquest debat exigeix més espai i reflexió de la que ara se li pot dispensar. Mentrestant, deixem que, aquest sí, l'Àngel de la Mercaderia —o, si se'm permet la *boutade*, aquelles fantàstiques «ales amb àngel» — somrigui complagut de la seva autografia.

Tot plegat, després de moltes controvèrsies, la Mercaderia calculava que l'obra deixada inacabada per Sagrera superava els tres mil florins, baldament degué inflar el càlcul, fins a duplicar-lo en alguna ocasió («e los mancaments de la dita obra munten més de set o vuyt milia lliures [...]»). A la fi, l'any 1533, reconeixia que devia «magnis quantitibus» a l'arquitecte, mal que acceptà de pagar als hereus només mil vint-i-cinc lliures. Dels comptes principals, n'hem d'excloure el contracte estipulat entre Sagrera i dos col·laboradors, just abans de partir cap a Itàlia. En efecte, com va documentar Agustí Frau⁹⁸, el 13 d'agost de 1446, l'arquitecte va subcontractar l'acabament de les obres amb Guillem Vilasclar i Miquel Sagrera a canvi de sis-centes setanta-cinc lliures, a més de la pedra tallada o sense tallar que hi havia ja a l'edifici: «fer e acabar totes les obres qui s'an a fer en las torres, bestorres, finestratges, merlets, caragols [...] e axí matex tota la obra que fer e acabar se deu en la terrada demunt la dita Lotge [...]». I tampoc no hi interferia una partida independent, de la qual estem informats gràcies al mateix Agustí Frau. I és que, el 7 de setembre de 1444, Sagrera reclamava a la Mercaderia millores introduïdes a la traça original per valor de mil nou-centes quaranta-dues lliures, si bé el 31 de maig següent s'avenia a cobrar-ne mil vuit-centes cinquanta. De

la relació d'èpoques publicada per Agustí Frau es pot inferir que les va rebre i, de fet, el fill Francesc després no les va reivindicar. Repassats els comptes, els clients asseguraven haver pagat vint-i-dues mil vuit-centes trenta lliures (incloses, però, les sis-centes setanta-cinc lliures assignades a Guillem Vilasclar i Miquel Sagrera per acabar l'obra) i que, com a molt, devien al mestre cent onze lliures i escaig⁹⁹. Davant l'evidència, Francesc Sagrera hagué de reconèixer que el pare havia rebut vint-i-tres mil vint lliures. Per tant, quin era el problema real? Doncs que l'arquitecte, a més d'esmerçar vint-i-tres mil cent setanta lliures en l'obra —de manera que, ben mirat, Col·legi i mestre restaven més o manco parells—, havia gastat dues mil dues-centes cinquanta lliures en mitjos jornals —ja he dit que l'argument es convertia en un cavall de batalla decisiu— i nou-centes quaranta-vuit lliures per pagar interessos per préstecs manllevats a diferents particulars. La xifra exacta demandada pujava a tres mil tres-centes quaranta-vuit lliures (150 + 2.250 + 948).

En veritat, l'origen de la tragèdia no era el sistema de pagament, com massa vegades s'ha repetit, perquè Sagrera mai no se'n va queixar, sinó la temptació de voler assumir la gestió directa del dret del victigal o dineret del moll —un diner per lliura de mercaderia entrada o sortida del port de Ciutat. És cert que l'arquitecte havia d'avançar cinc-centes lliures anuals en l'obra, però el primer any va cobrar-ne mil cent com a anticipació (el mes de març) i nou-centes trenta-cinc de la primera anualitat (el mes de setembre), de manera que no partia de zero. Els doblers provenien de l'esmentat impost, que s'adjudicava per subhasta. Primer, el Col·legi es reservà cent cinquanta lliures, però, des del 1429, les augmentà a dues-centes, sempre per fer front a despeses peremptòries; per exemple: «pro reparando et aptando la mora de la lanterna del faro de Portopí et pro edificando sive construendo predictam lanternam in dicta mora». El cas és que Sagrera, potser mal aconsellat o per desconfiança envers els clients o per una legítima ambició comercial, va reeixir a obtenir l'administració del victigal diverses vegades (1430, 1431, 1432, 1433, 1434), fins i tot arribant a duplicar ocasionalment la mitjana del preu d'adjudicació (2.301 lliures, l'any 1433; 2.312 lliures, l'any 1434). Llavors, Sagrera en transferia al Col·legi la fracció corresponent i en retenia la resta per compensar el pagament anual de les obres. El repte era, naturalment, rescabalar els doblers invertits. Però en aquest afer, allò que manava era la conjuntura del comerç marítim¹⁰⁰. I Sagrera no se'n va sortir. El Col·legi de mercaders li ho deixà ben clar: «E si lo dit mestre Guillem ha perdut arrendant e comprant lo diner de la mercaderia, açó stà a son càrrech, car si hagués guonyat fóra a son profit»¹⁰¹. Del risc assumit per Sagrera, n'eren ben conscients

els seus clients —deixant de banda que, naturalment, s'aprofitaven d'una subhasta a l'alça—, i aviat degueren descobrir el perill que l'obra restés aturada. Això explica que el Col·legi volgués canviar els pactes: a partir del 1433, s'arribà a un acord per mitjà del qual el mestre havia de rebre una quantitat fixa cada any: mil dues-centes trenta-vuit lliures. A la vegada, l'arquitecte, escalivat, des de l'any 1435 no va participar més en la subhasta. Li prenen el relleu mercaders poderosos, i la majoria d'origen convers: l'any 1435 obté el victigal Tomàs Pardo per mil quatre-centes lliures; l'any següent, Pere Pardo, per mil set-centes lliures; els anys successius, Gabriel Salvà, Jaume de Pacs, Antoni Salt, Joan Marí, Daniel Pardo, Pere Morro, etc. És llavors quan Sagrera es veu obligat a endeutar-se, sempre impetrant el suport del Col·legi de la Mercaderia com a fiador. I, així, l'arquitecte es converteix en censalista de Pau d'Olesa per quatre-centes lliures (si bé els primers censataris havien estat els hereus de Ferrer de Comelles), de Joanot de Quint per dues-centes lliures, dels fills i hereus de Nicolau de Quint per dues mil tres-centes lliures (suma de cinc censals diferents), d'una dona Bricassa per cinquanta lliures, d'una dona Garcia per cinquanta lliures més, de Pere Martí per cent lliures, de Joan Vicenç per cent lliures més i de mossèn Rovira per dues-centes lliures. Tot plegat suma tres mil quatre-centes lliures i si hi afegim els interessos al vuit per cent, més el que no havia pogut rescabalar de la seva gestió del victigal, heus ací la desfeta financera del felanitxer. No em sembla casual que Francesc Sagrera reclamés als mercaders tres mil tres-centes quaranta-vuit lliures, una quantitat sospitosament semblant a la hipoteca en censals acumulada per son pare.

No voldria deixar de reproduir una cita incorporada al plet. Data de l'any 1505, quan Francesc Sagrera reprèn el litigi, que havia estat posposat arran de l'absència prolongada de l'illa del mateix pledejant, de les torbacions bèl·liques a Catalunya i de diverses epidèmies de pesta. Forma part de l'al·legat presentat pel notari Francesc Sans (inspirat pel seu client?) a la cúria del governador i és potser la més bella lloança que mai s'hagi escrit del nostre arquitecte i de la seva Llotja:

In hac autem civitate nemo est qui nesciat hoc celeberrimum opus de quo loquimur mira arte prespicacique ingenio fabricatum constructumque fuisse per peritissimum virum magnificum Guillelmum Sagrera et nomen fugit quin publica fama predixerit peccunias per dictum Collegium sibi traditas ad perficiendum tam insigne tamque sumptuosum opus [...].

Un altre tema que exigeix més atenció és l'activitat de Sagrera al Principat, no debades va desplegar la meitat de la seva carrera en territori

99. En el plet, s'hi detallen els pagaments, de manera que la incompleta relació publicada per Agustí Frau ha esdevingut obsoleta.

100. Sobre aquesta qüestió, vegeu, per exemple, Pau CATEURA, «Obras públicas en tiempo de crisis (Mallorca, 1400-1450)», *Mayurqa*, 23 (1996), p. 31-42.

101. ARM, Protocols, 2506, f. 75; 1449, 17 d'agost: Antoni Sagrera, mercader, fill i procurador de Guillem Sagrera, d'acord amb el nomenament fet davant el notari Andreu Afelatzo de Nàpols el 28 de març de l'any anterior, ratifica Pau Borrell, ciutadà de Mallorca, com a procurador per recuperar 95 lliures del Col·legi de la Mercaderia sobre el victigal corresponent a l'any 1430. A canvi, si obté èxit, li cedeix 45 lliures.

102. Joan VALERO, «Acotacions cronològiques i nous mestres a l'obra del claustre de la catedral», *D'Art*, 19 (1993), p. 29-41.

103. ACB, Notarial, vol. 271; 1401, 8 de gener; AHPB, 146/13; 1429, 15 de desembre.

104. AHPB, 123/2; 1422, 13 de març.

105. AHPB, 76/1; 1402, 1 de juny; AHPB, 145/1; 1421, 25 d'agost; AHPB, 154/7; 1433, 15 d'octubre. També trobem el llinatge Sagrera a Lleida, com en el cas del mercader Pere Arnau Sagrera (AHPB, 204/3; 1461, 7 de juliol), a Sant Salvador de Breda (ACB, Notarial, vol. 423; 1409, 29 d'octubre) i entre els batlles reials d'Igualada (vegeu Joan CRUZ, «Batlles i oligarquies urbanes (Igualada, 1400-1419)», *Pedralbes*, 13/1 (1993), p. 393-399).

106. Maria Rosa TERÉS, «Les obres de la catedral de Barcelona i la intervenció de Francesc Marata, un escultor del gòtic internacional», dins A. CUBELLES i R. GRAU (coord.), *El procés urbà i la identitat gòtica de Barcelona, Barcelona Quaderns d'Història*, 8 (2003), p. 201-231.

107. Marià CARBONELL, «Marc Safont (ca. 1385-1458) en l'arquitectura barcelonina del segle xv. Documents per a un esbós biogràfic», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XXI (2003), p. 181-225.

108. P. PONSICH, *Le palais des cours et la croix rouge française, 1423-1970*, Perpinyà, 1970. Agraïixo la referència bibliogràfica a l'amic Julien Lugand.

109. Segons els seus protocols, abans d'anar a Mallorca, el notari passà per Tarragona i Santes Creus. És evident que deixà la cort napolitana a la mort del Magnànim, l'any 1458. En un testament de l'any 1450, nomenava hereu el gendre Bernat Far, notari de Mallorca (ARM, Protocols, P-452).

110. ARM, Protocols, 2578.

111. ARM, Protocols, 2579; 1457, 3 de maig. Rafel Tomàs deu ser el mateix artista que l'any 1463 contractava, juntament amb Guillem Martí, la dauradura del retaule major de Sant Jaume de Perpinyà i, set anys més tard, la fabricació i la pintura del vitrall central del cor de Sant Mateu de la mateixa ciutat. Vegeu Marcel DURLIAT, *Arts anciens du Roussillon*, Perpinyà, 1954; repr. per J. GUDIOL i S. ALCOLEA, *Pintura gòtica catalana*, Barcelona, 1986, p. 202. La personalitat de Pagano és més coneguda, perquè és un dels pintors que el cardenal Roderic de Borja emmenà a València per decorar al fresc l'absis de la catedral. L'any 2004, s'ha pogut recuperar una part del conjunt, els espectaculars àngels músics de la volta, obra de Paolo

català. S'ha documentat una puntual intervenció en les obres del claustre de la catedral de Barcelona. Si, per un costat, el baix salari (quatre sous) i la cronologia (de gener a març del 1432) poden fer dubtar de la identificació del mestre —aquesta és l'opinió de M. R. Terés i Joan Domenge—, per l'altre costat, sembla que la vulgui confirmar l'aparició simultània d'alguns membres del clan Vilasclar (Guillem, Cristòfol i Joan, entre 1431 i 1432) i altres manobres del llinatge dels Sagrera (un Simó i un P. Sagrera)¹⁰². Dit això, s'imposa la cautela, ja que el llinatge Sagrera no era infreqüent a Barcelona, com ho palesa l'existència d'un Guillem Sagrera, mercader¹⁰³; d'un Antoni Sagrera, barquer¹⁰⁴, i d'un Bernat Sagrera, paraire de llana, i el seu fill homònim, mercader, contemporanis del nostre¹⁰⁵. Ara bé, una primerenca estada barcelonina de l'artista el podia haver posat en contacte amb l'ambient renovador que es respirava a l'obra del catedralici. Per exemple, gràcies a Maria Rosa Terés, ara coneixem prou bé l'activitat de Francesc Marata, documentat a Barcelona entre 1382 i 1414/17, i, en particular, com a novetat inestimable, la labor desplegada a les ordres directes de Claus Sluter a Dijon, entre 1389 i 1391¹⁰⁶. No podem, en tot cas, limitar la recerca de l'entroncament estilístic de Sagrera a terres borgonyones. En aquest sentit, resulta molt suggestiva la perspicaç recerca de Joan Domenge, que ha analitzat la relació de Sagrera amb l'arquitectura de la França meridional. D'altra banda, crec haver demostrat definitivament que Rotllí Gautier (o Vauter), el soci de Sagrera a Perpinyà —un mestre que entre 1432 i 1435 resideix a Barcelona, encara que dirigeixi la fàbrica de la seu de Girona, i entre 1436 i 1441, a Lleida— era germà del mestre Carlí que, l'any 1408, traçà el projecte definitiu del portal major de la catedral barcelonina —i potser el mateix que, l'any 1439, era un dels mestres majors de la catedral de Sevilla¹⁰⁷. Llavors, atès que Carlí i Rotllí eren oriünds de Rouen, caldrà plantejar-nos si Sagrera s'interessà per característiques específiques del gòtic normand més actualitzat, com ara l'atapeïment ornamental amb complicades traceries i la revalorització de l'escultura, a la manera de la façana sud del creuer de la catedral de Rouen. Tanmateix, les tres arcades gòtiques del pati del palau de les Corts de Perpinyà, obrades per Rotllí entre 1424 i 1427, fan patent la immensa superioritat de Sagrera¹⁰⁸. I caldrà insistir en les analogies de l'arquitectura del mallorquí amb models d'Arnau Bargués. Que Sagrera va estudiar amb atenció la sala capitular de la catedral de Barcelona, em sembla evident —sense menysprear altres models adduïts per Amadeo Serra, entre d'altres, per explicar la coberta de la gran sala de Castelnuovo—, però també la composició de les façanes de la Llotja evoca obstinadament solu-

cions barguesianes, començant per la façana de la Casa de la Ciutat de Barcelona —grans finestrals de traceria calada, articulació horitzontal amb motllures discontinues, àngel monumental de Pere Sanglada—, i, d'una manera més general, el tipus de façana que, en alguna ocasió anterior, he anomenat «de traceries», una alternativa innovadora a la tradicional façana «de coronelles», que Bargués sembla adoptar a partir d'exemples de l'edifici religiosa, en paral·lel —i potser amb independència— a uns altres arquitectes del nord d'Europa. Es comprèn que l'any 1541 la Llotja cridés l'atenció de l'emperador Carles, que no reconeixia el caràcter civil de la tipologia: «Y acaminant a la volta de Lonja, veent lo objecte del edifici de aquella, demanà si era yglesia».

Pel que fa a Nàpols, no puc aportar cap notícia que millori el coneixement de la biografia ni de l'obra de Sagrera, però ho puc compensar amb alguns apunts sobre diversos artífexs contemporanis del mallorquí. I és que es poden obtenir algunes notícies historicoartístiques dels fragmentaris protocols del notari Joan Castell, conservats a l'ARM. Oriünd de Tarragona, Castell va ser jutge ordinari de la cúria reial de Nàpols, abans d'instal·lar-se a Mallorca l'any 1459 per exercir-hi de notari¹⁰⁹. Hi trobem, per exemple, l'època signada el 28 d'agost de 1458 per Anellus dell'Abbate, pintor de Nàpols, als curadors de l'heretat de Joan Dasiu, escrivà de porció, per haver pintat un escut, un elm i una cimera; hi apareix com a testimoni un tal Nardus Papalettra, pintor habitant a la mateixa ciutat¹¹⁰. O bé la constitució, l'any 1457, d'una companyia —mal que la pèrdua del document, llevat de l'encapçalament, impedeix oferir-ne més detalls— formada pels pintors Rafel Tomàs de Barcelona i els napolitans Jacopo Barreta, Paolo Burriello i Francesco Pagano¹¹¹. Entre les mateixes notes, també hi apareixen els noms de fusters valencians (Pere Terrades, Bartomeu Crespo, Pere Çamora, Vicenç Mateu i Maties Falcó, aquest últim «de domo» del rei) i catalans (Antoni Redó de Perpinyà, Gabriel Estrada, Joan Orriols), a més de Joan de Borbas i Miquel Pérez —també fuster del rei—, de qui no se'n facilita l'origen, possiblement aragonès. Les dates van de 1452 a 1457. L'abundància de fusters hispans respon a una demanda explícita del monarca. Alguns d'aquests noms (Pérez, posem per cas) eren coneguts, gràcies a les recerques sobre Castelnuovo, ja clàssiques, de C. Miniéri Riccio i Riccardo Filangieri di Candida.

Així mateix, el notari Castell recull una època de l'1 de setembre de 1459, per la venda d'una esclava, signada per Andreu Baco [sic], àlies Jacomart, de la ciutat de València, que cal identificar amb un dels germans del famós pintor Jaume Baçó. Mitja dotzena de documents fan referència als Gomar, fusters i imaginaires molt actius a

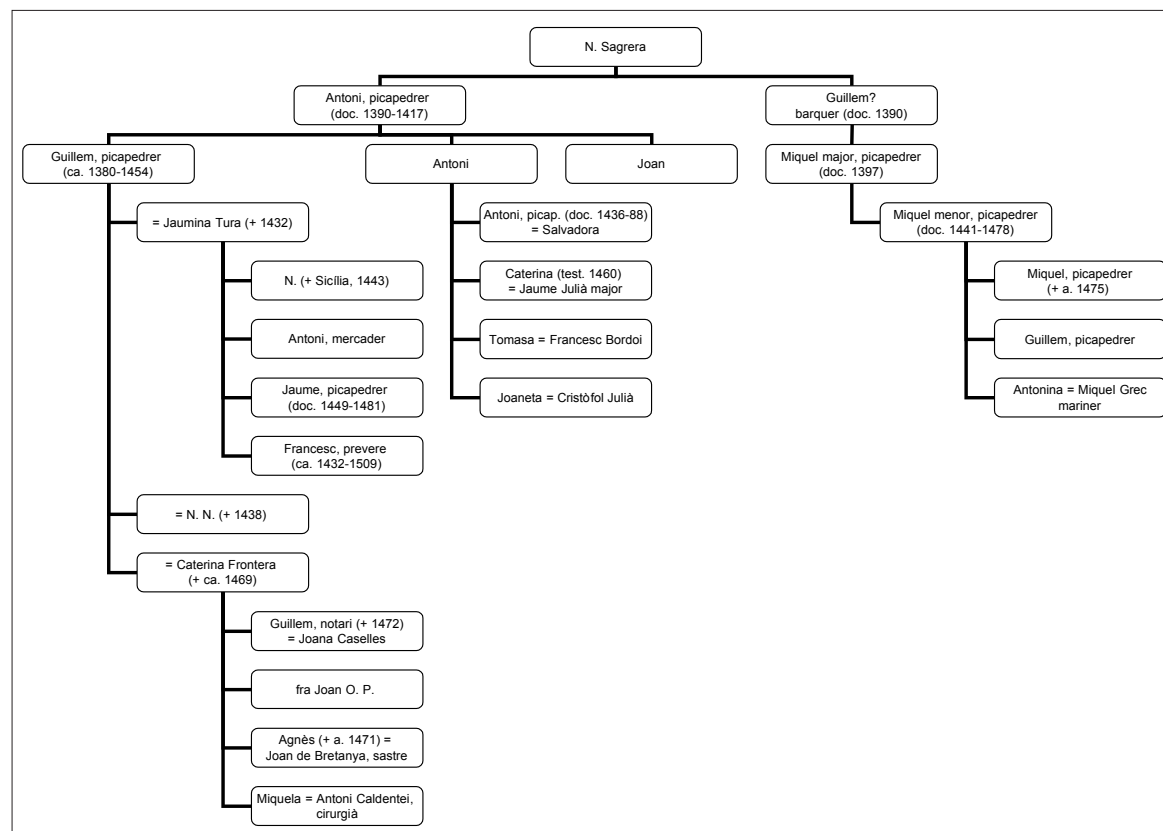

Figura 8.
Genealogia de Guillem Sagrera (quadre elaborat per l'autor).

Aragó i Catalunya¹¹². Tres escriptures al·ludeixen a Antoni Gomar, col·laborador del seu germà Francesc en l'obra del cadirat del cor de la seu de Saragossa i principal artífex del de la capella de Santa Bàrbara de Castelnovo. El 3 d'agost de 1453, Antoni, ciutadà de Saragossa i habitant a Nàpols, com a procurador del germà Francesc, signava una àpoca de dotze florins d'or al fuster aragonès Bartomeu Cervera per la devolució d'un préstec. Cinc dies més tard, reconeixia un deute de trenta-vuit ducats a favor de tres col·laboradors en el cor napolità: Miquel Prats, Francesc Torrent i Anequí de Brussel·les¹¹³. Finalment, el 10 de maig de l'any següent, juntament amb Egidio de Luna, de la casa del rei, nomenava dos àrbitres per resoldre el plet que els enfrontava. Els altres protocols daten de l'any 1452 i afecten Joan Gomar, germà dels anteriors, que hi apareix qualificat de fuster i imagineire, amb la qual cosa resta definitivament aclarida la seva professió. El 10 de maig nomenava procurador Antoni Salvador, notari de Mallorca, i el 29 de juny actua com a testimoni en la concòrdia pactada —però no se'ns explica el motiu— entre un escultor alemany («Petrus ymaginarius tudiscus») i el fuster Miquel Bell, d'una banda, i els també fusters Enric Saz i Joan de Borbas, de l'altra. Hem de suposar que Joan també treballava en el cadirat de la capella reial

napolitana. Un tercer document evoca la procedència catalana de Joan, «partibus Catalonie», probablement de Tarragona. Mentrestant, el 16 de juny, rebia el jurament fet sobre els Evangelis per la seva muller, Joana de Saragossa —divorciada o repudiada, perquè està escrit «que fuí femina vestra»—, la qual declarava davant el notari que el fill Francesc, de devers tres anys, ho era també de Gomar, encara que, per mala voluntat, algunes llengües de foc asseguraven el contrari.

Per acabar, vull afegir un document procedent de l'ACA, que insisteix en un tema molt suggestiu, i que sovint és abordat per la historiografia artística: la circulació d'obres d'art entre Itàlia i els territoris hispans en època del Magnànim. Es tracta d'una carta enviada des de Castelnovo pel rei al batlle general de València, Berenguer Mercader, el 6 de juny de 1449, on s'esmenta un bust florentí que figurava la Verge¹¹⁴. Primer havia passat de Florència a València i ara el rei el reclamava per a Nàpols. El breu text també palesa la sensibilitat artística del monarca:

Balle general, aquí és una statua de Nostra Dona de la cintura en sus, la qual nos fou tramesa de Florença e aquella desijam molt haver ací, e per ço vos pregam, encarregam e manam que de continent recbuda la present haiau la

da San Leocadio. Entre d'altres, vegeu Adele CONDORELLI, «El hallazgo de los frescos de Paolo de San Leocadio en la catedral de Valencia y algunas consideraciones acerca de Francesco Pagano», *Archivo Español de Arte*, 310 (2005), p. 175-179. De la mateixa autora, «El cardenal Rodrigo de Borja, mecenas de Francesco Pagano y Paolo da San Leocadio», dins *Els Fills del Senyor Papa. Actes del II Simposi Internacional sobre els Borja*. V Centenari de la mort de Cèsar Borja (València-Gandia, 2007) (en premsa).

112. ARM, Protocols, 2580. Sobre els Gomar, vegeu almanco R. S. JANKE: «The Retable of Don Dalmáu de Mur y Cervelló from the Archbishop's Palace at Saragossa: A Documented Work by Francí Gomar and Tomàs Giner», *Metropolitan Museum Journal*, 18 (1983), p. 65-83 (trad. a *Aragonia Sacra*, III, 1988, p. 71-90); Francesc FITÉ, «Francí Gomar y el nuevo coro de la Seu Vella de Lleida», dins *Actas del Congreso Internacional sobre Gil de Siloe y la Escultura de su época* (1999), Burgos, 2001, p. 559-572; I. COMPANYYS i N. MONTARDIT, *El cadirat de cor de la Seu de Tarragona. Història i iconografia dels medallons*, Tarragona, 2000.

113. Aquesta notícia fou publicada per Gabriel LLOMPART, «Miscelánea...», p. 93, n. 30. No coneixem la relació d'aquest Anequí amb els homònims documentats a Navarra (un pintor d'inicis del segle xv, al palau reial d'Olite) i a Toledo (patriarca de la dinastia Egas i, des del 1458, mestre major de la catedral).

114. ACA, Cancelleria, Reg. 2657, f. 233 v.

115. ACA, Cancelleria, Reg. 2660, f. 16.

116. ACA, Cancelleria, Reg. 2720; 1444, 24 d'abril.

117. ACA, Cancelleria, Reg. 2719; 1449, 16 de setembre.

118. ACA, Cancelleria, Reg. 2661, f. 5 i 14. Cfr. C. MARINESCU, «Notes sur le faste à la cour d'Alfonse V, roi de Naples», *Mélanges d'Histoire Générale*. Univ. de Cluj, I (1927), p. 133-146. Agraïxo aquesta referència bibliogràfica a Rafael Cornudella.

Sigles. ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó. ACB: Arxiu Capítular de Barcelona. ACM: Arxiu Capítular de Mallorca. ADM: Arxiu Diocesà de Mallorca. AHPB: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. ARM: Arxiu del Regne de Mallorca. BSAL: Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana.

dita statua e a aquella façau fer lo stoig necessari per poder venir ben segura e sens perill de trencar o guastar-se e ab la primera fusta segura que vinga la'ns trametau e per res no y metau dilació si'ns desijau servir.

Aquesta finesa és una virtut inalterable de la psicologia del monarca, més ben estudiada pel que fa a la seva bibliofília, però que també es manifesta davant d'uns altres episodis artístics, com ara quan rep dels consellers de Barcelona una imatge d'or de santa Eulàlia i una conca d'argent i els expressa el seu agraïment, «tant per ésser cascuna en sa

specie de singular perfecció e bellesa quant encara per ésser coses dignes»¹¹⁵, o quan contesta al procurador reial de Mallorca, Llätzer de Lloscos, l'arribada de sis vànoves «bellíssimas»¹¹⁶, o quan acusa rebut al tresorer general Perot Mercader d'una imatge de la Pietat feta amb marbre «molt bella»¹¹⁷, o quan decideix d'adquirir, empès per la insistència del seu comprador oficial, Andreu Pol, una segona tapisseria amb la història del rei Assuer (d'antuvi s'hi negava, perquè ja tenia un tapís amb el mateix argument), «pus tan bells són nos com-preu», juntament amb un tapís amb la història de Nabucodonosor, «entès quant dieu ésser bells»¹¹⁸.